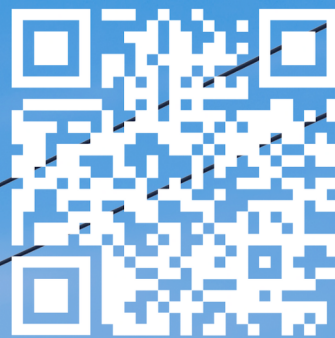

Passagiers
Inwoners van Fryslân

Station
Uw stembureau

Ticket foar de takomst

Geldig op
15 maart 2023

Benodigd
Stempas en ID-bewijs

D66
fryslân

Overzicht

Inleiding	05
Het klimaat bepaalt de toekomst	06
We moeten nu in actie komen	06
Uiterlijk 2030 klimaatneutraal	06
Wie het gaat doen en hoe we het gaan betalen	07
Energie besparen en (energie)armoede tegengaan	07
Ruimte voor plannen van inwoners en energiecoöperaties	08
Energieopslag en netcapaciteit	09
Fryslân wordt klimaatklaar	09
Schoon en snel van Appelscha naar Bolsward	11
Meer visie, ambitie en lef	11
Snel en veilig thuis in Fryslân	11
Wandelen en fietsen door de mooiste provincie van Nederland	12
In de Lelylijn naar de toekomst treinen	13
Ook bereikbaar met het water	13
Door Fryslân met de auto	13
De beste landbouwsector in de mooiste provincie	15
Er is een andere koers nodig	15
Winst voor de boer én de natuur	16
Natuurinclusief boeren	16
Samen leven: mens en natuur	17
Ruimte voor de natuur	17
Werken aan de toekomst	19
Het piept en het kraakt	19
Kansen op onderwijs	20
Volledig circulair en klimaatneutraal in 2030	20
In 2030 gezondste regio van Nederland	22
Aan de slag: meer mensen, meer uren meer innovatie	22
Wonen in het Friese landschap	24
De strijd om de Friese ruimte	24
Friese landschap van de toekomst	24
Weinig kansen voor Friezen op een huis	25
Een woning maakt gelukkig	25
Voor iedereen een woning met behoud van natuur	25

Een gastvrij Fryslân	27
De grenzen komen in zicht	27
Jaarrond (kwaliteits)toerisme, maar iedereen is welkom	27
Ervoor zorgen dat iedereen op vakantie kan	28
Fryslân beleven: routes, producten en innovatie	28
Samen werken aan vertrouwen	30
Vertrouwen	30
Open bestuur	30
Meedenken en meedoen	31
Verder kijken dan de Skieding en de Afsluitdijk	33
Gezonde portemonnee	33
Fryslân: wat een rijkdom	35
Meer visie, lef en ambitie	35
Voor de toekomst van het Fries moet de ambitie omhoog	35
Investeer in cultuur	37
Erfgoed en monumentenzorg	38

Inleiding verkiezingsprogramma

Fryslân moet vooruit.

Ons verkiezingsprogramma geeft in **begrijpelijke taal** het antwoord op de vragen van vandaag en morgen, geeft iedereen de vrijheid om zichzelf te zijn en is onze inzet voor de komende vier jaar.

We zijn erg trots op ons programma. Het is **groener, ambitieuzer en begrijpelijker** dan ooit. Dat was niet gelukt zonder de inzet van de leden van D66 Fryslân, onze inwoners, bedrijven en organisaties. We zijn met velen. Onze dank is groot.

Ieder hoofdstuk begint met een inleiding en omschrijving van welke onderwerpen terug zijn te vinden in de tekst. Daarna beschrijven we welk probleem er is of ontstaat als we doorgaan op dezelfde weg. Vervolgens komen we met onze visie en hoe we die willen bereiken.

Hoog mikken, raak schieten. Dat is wat we doen met dit programma. We weten dat we niet al onze plannen waar kunnen maken. Zo werkt het niet in de politiek. Maar we gaan er wel onze stinkende best voor doen. En hoeveel we waar kunnen maken, hangt af van hoeveel mensen op ons stemmen. Ga daarom ook stemmen **op 15 maart 2023**. Neem je stempas, ID-kaart en 15 minuten de tijd en **stem D66**. Voor de inhoud. Kies voor jouw toekomst.

Juist in Fryslân. Juist nu.

Lars Padmos

Voorzitter Verkiezingsprogramma commissie

Heb je vragen over de plannen in ons verkiezingsprogramma? Neem contact met op via d66@friesland.nl.

Het huidige programma is nog een concept zonder illustraties. De opmaak wordt opgepakt richting het definitieve verkiezingsprogramma dat 9 januari wordt vastgesteld door de leden.

Het klimaat bepaalt de toekomst

Fryslân is it bêste lân fan d'ierde. Maar in de toekomst kan dat wel eens anders zijn. Door klimaatverandering krijgen we in Fryslân namelijk steeds vaker te maken met extreme hitte, droogte en regenval. Dit heeft grote gevolgen voor onze manier van leven. We moeten nu het tij keren voor onszelf, onze kinderen en onze kleinkinderen. Voor de toekomst. Het is erop of eronder. Onze toekomst hangt af van wat we doen tussen nu en 2030. We zijn verantwoordelijk voor 100% van onze eigen uitstoot, die moet dus naar nul.

Dit hoofdstuk gaat over energie en klimaat. Het gaat dus over energiebesparing, het opwekken van energie, windmolens en zonnepanelen, het tegengaan van klimaatverandering en omgaan met veranderende weersomstandigheden.

We moeten nu in actie komen

Klimaatverandering is de grootste uitdaging van deze eeuw. De Friese steden krijgen in de zomer steeds meer te maken met hittestress. Met 40 graden is het nauwelijks vol te houden op straat. Inwoners in de steden krijgen daardoor sneller concentratieproblemen, hoofdpijn en vermoeidheid.¹ Ouderen en kwetsbare inwoners kunnen zelfs aan de gevolgen van hittestress overlijden.

Extreme hitte heeft ook gevolgen voor onze natuur en de dieren. Er komen meer bosbranden en planten gaan eerder dood omdat er weinig water is. De bodem is kurkdroog. Er komt daardoor meer veen bloot te liggen. De bodem verzakt en stoot CO₂ uit.² De Aarde warmt daardoor nog verder op. Met de planten gaan ook de insecten en dieren dood die ervan leven.

Door droogte hebben we ook vaker een watertekort. Daardoor moeten we kiezen wie het eerst zoet water krijgt en wie niet. Belangrijke bedrijven in de landbouw en de scheepvaart staan achterin de rij en dat is slecht voor onze economie. En zelfs het drinkwater dat vooraan in de rij staat kan opraken. Door extreme regenval hebben we soms ook een teveel aan water. Te veel water kan leiden tot overstromingen.

Door klimaatverandering wordt ons leven minder mooi, wordt de planeet minder leefbaar en moeten mensen uit andere landen naar ons land vluchten. We moeten daarom alle zeilen bijzetten om de opwarming te beperken tot 1,5 graden. We weten dat er meer actie nodig is om dit te bereiken, dat is geen mening maar een feit.³

Wij lenen de Aarde van onze kinderen. Maar lenen verandert in stelen als we niet voorzichtiger omgaan met onze wereld, ons milieu en onze grondstoffen. Onze kinderen hebben dan in de toekomst geen kans om te leven in een leefbare wereld, om in vrijheid zichzelf te zijn.

Voor D66 Fryslân staan het klimaat en de overgang naar duurzame energie voorop. De afgelopen jaren wilde de provincie Fryslân klimaatverandering tegengaan zolang het maar haalbaar en betaalbaar was. Het eerlijke verhaal is dat het tegengaan van klimaatverandering nu veel geld kost. Dat we de rekening eerlijk moeten verdelen. Maar nu niets doen kost ons later veel meer. Deze les hebben we nu ook geleerd door de oorlog in Oekraïne. Onze onafhankelijkheid van fossiele brandstoffen maakt ons kwetsbaar. Dit mogen we niet accepteren. Daarom wil D66 inwoners, verenigingen en bedrijven helpen om versneld onafhankelijk te worden van deze verwarmingsbronnen. De provincie heeft te weinig visie, ambitie en lef laten zien. Dat gaat D66 Fryslân veranderen.

Uiterlijk 2030 klimaatneutraal

Wat D66 Fryslân betreft was Fryslân gisteren al klimaatneutraal en zou Fryslân niet meer bij moeten

dragen aan de klimaatcrisis. We moeten dus opschieten. Onze ambitie is dat de provincie in 2030 klimaatneutraal is in plaats van 2050. Dat is een enorme opgave, op alle gebieden. Of het nou gaat om hoe we ons verplaatsen (Zie *Schoon en snel van Appelscha naar Bolsward*), wat we kopen en hoe we werken (zie *Werken aan de toekomst*) of hoe we onze huizen warm houden: het moet duurzaam. Daarmee worden we de eerste klimaatneutrale provincie van Nederland, met hulp van het Rijk en van de Europese Unie.

Om dat te halen moeten we meer energie besparen, meer duurzame energie opwekken en meer energie opslaan. De provincie Fryslân wil nu in 2030 33% duurzame energie opwekken en 25% energie besparen.⁴ D66 Fryslân vindt dat dat beter kan en beter moet. Wij willen dat de provincie in 2030 50% energie bespaart. En wat we dan nog aan energie gebruiken is 100% duurzaam.

- Fryslân wordt de eerste klimaatneutrale provincie van Nederland. In 2030 besparen we 50% energie en wekken we 100% duurzaam op.
- De extra opbrengsten van investeringen, zoals Windpark Fryslân, stoppen we in een fonds voor het verduurzamen van (dorps)huizen, verenigingen en bedrijven.

Wie het gaat doen en hoe we het gaan betalen

Om de eerste klimaatneutrale provincie van Nederland te worden, hebben we geld en mensen nodig. Daarom gaan we het geld dat nu hiervoor in de pot zit, verviervoudigen.⁵ We gebruiken daarvoor geld uit Windpark Fryslân, van de Europese Green Deal, van een Regiodeal met het Rijk en uit onze reserves.

De provincie stelt misschien de doelen vast, maar het zijn de Friese gemeenten, Friese bedrijven, het Friese onderwijs en de Friezen zelf die het voor elkaar moeten en kunnen krijgen. Als provincie zijn wij de verbinder en stimuleren we onze inwoners om klimaatverandering tegen te gaan. Net als op het Tsjûkemar zetten we alle zeilen bij. Samen zetten we de schouders eronder.

De techniek om klimaatneutraal te worden, is er al. De overheid heeft het geld. Het gaat vooral om doorzetten en politieke wil. Ons onderwijs is volop bezig met nieuwe technieken, van onze fantastische studenten op Firda tot onze wetenschappers op de Campus Fryslân. Dat betekent dat we nog meer kunnen versnellen. Het is geen reden om af te wachten, maar om voorop te lopen. Om uit te proberen en erachter te komen wat werkt en wat niet. Om juist in Fryslân, juist nu het fundament voor de toekomst te leggen. Juist in Fryslân, omdat de afstanden groot zijn, de huizen oud en we nog een lange weg te gaan hebben. Juist nu, omdat klimaat niet langer kan wachten. Hoe groter de uitdaging, hoe meer we ervan kunnen leren.

Daarvoor moeten we handige handen en slimme koppen naar Fryslân zien te halen en ze hier zien te houden. Lees er alles over in ons hoofdstuk *Werken aan de toekomst*.

Energie besparen en (energie)armoede tegengaan

Wat we niet gebruiken, hoeven we ook niet (duurzaam) op te wekken. We gaan daarom meer energie besparen. De bebouwde omgeving in Fryslân heeft de afgelopen jaren al veel energie bespaard. De fabrieken, landbouw, verkeer en vervoer zijn meer gaan gebruiken. Dat is niet eerlijk: het tegengaan van klimaatverandering is een taak van ons allemaal. Dat moet anders.⁶

In Fryslân wonen veel mensen in oude en slecht geïsoleerde huizen. Vaak hebben zij ook een laag inkomen. Dit vergroot de kans op (energie)armoede.⁷ Ook door de hoge energieprijzen van de laatste tijd kunnen mensen moeilijk rondkomen.

D66 Fryslân wil hen helpen. In ons Fryslân mag er geen (energie)armoede meer zijn. Energiecoaches kunnen mensen met (energie)armoede helpen. Ze geven begrijpelijk advies en komen bij de mensen thuis. Ze helpen bijvoorbeeld met kleine oplossingen als tochtstrippen, radiatorfolie en ledlampen,

maar ook met zonnepanelen en isolatie. We stellen meer geld beschikbaar voor de opleiding van energiecoaches en voor energiebesparende maatregelen.

Ook bijvoorbeeld (hybride) warmtepompen helpen om energie te besparen. Als overheid willen we dat alle inwoners de weg weten naar provinciale hulp bij verduurzaming. Samen met gemeentes zorgen we voor een energiebespaarlening voor inwoners met een laag inkomen.

Friese bedrijven bestaan voor 99% uit midden- en kleinbedrijven (mkb). Voor het Friese mkb willen we dat er ook energiecoaches komen. Daarnaast gaan wij als provincie over de milieuvergunning van zo'n 70 bedrijven. Dit zijn grote bedrijven die veel invloed hebben op het milieu. We maken met hen een plan om in 2030 klimaatneutraal te zijn. We willen dat bedrijven van elkaar leren. Als provincie stimuleren en faciliteren we bedrijven met ambitieuze plannen.

Sportverenigingen zorgen voor sociale samenhang in de Friese dorpen en steden. De clubs zorgen voor verbinding tussen jong en oud, en tussen alle lagen van de bevolking. Dit vindt D66 Fryslân belangrijk en we willen dat dit zo blijft. Echter, door de gestegen energiekosten hebben veel verenigingen het moeilijk. Mede door de gevolgen van Corona zijn de inkomsten gedaald en is voor veel clubs de bodem van de kas in zicht. Contributie en prijzen in de kantines zouden omhoog moeten om het gat in te vullen. Dat heeft gevolgen voor alle leden en daarom proberen clubs dit te vermijden, om de ontmoetingsfunctie juist te behouden. Snelle verduurzaming is niet alleen goed voor het klimaat; het helpt ook de financiële positie van sportverenigingen door de kosten omlaag te brengen, bijvoorbeeld met LED verlichting op de velden, zonnepanelen of warmtepompen. De meeste clubs hebben het geld voor de investering niet liggen: hier kan de provincie helpen met een speciale subsidieregeling en de inzet van energiecoaches.

- De provincie inspireert, stimuleert en helpt alle inwoners om energiewijs en energieslim te worden.
- Er komt een einde aan energiearmoede door meer geld beschikbaar te stellen voor energiecoaches en energiebesparende maatregelen.
- De provincie stelt subsidie beschikbaar om sportverenigingen te helpen bij het verduurzamen van hun vereniging, zoals LED-verlichting, zonnepanelen of HR-dubbelglas. Ook hier kan de energiecoach een faciliterende/stimulerende rol spelen.
- Bedrijven laten we gratis aansluiten bij Freonen fan Fossylfrij Fryslân. Energiecoaches worden ook voor het MKB gratis beschikbaar.
- Bedrijven en organisaties die van de provincie geld ontvangen en bedrijven die de provincie een vergunning verleent, komen in 2024 met een ambitieus plan om klimaatneutraal te worden per 2030. Het bedrijf mag dan niet meer bijdragen aan de uitstoot van broeikasgassen. De provincie moet hierop controleren. Als er nog geen realistisch plan is in 2026 wordt de subsidie stopgezet of er wordt een boete uitgedeeld. De omgevingsvergunning wordt ingetrokken van alle bedrijven en organisaties die in 2030 niet klimaatneutraal zijn, tenzij de volledige uitstoot wordt gecompenseerd.

Ruimte voor plannen van inwoners en energiecoöperaties

Fryslân heeft de meeste energiecoöperaties in Nederland en onze inwoners hebben veel plannen.⁸ Bijvoorbeeld voor een zonneweide of een windmolen bij of in het dorp. Nu houden de regels van de provincie deze plannen tegen. D66 Fryslân wil de beperkende regels voor duurzame energie van tafel. Van de maximale tiphoogte voor windmolens tot de saneringsplicht van windmolens. Van de zonneladder tot alleen kleine windmolens toegestaan bij boeren. In ons Fryslân krijgen inwoners meer ruimte om duurzame energie op te wekken.

Wij vinden dat de lusten, lasten en zeggenschap van de overgang naar duurzame energie met elkaar zijn verbonden. Wij willen dat de duurzame energie die in de provincie wordt opgewekt ook zoveel mogelijk van, voor en door de mienskip wordt opgewekt. Steun en betrokkenheid van inwoners, ook financieel, zijn belangrijk voor de overgang naar duurzame energie.

Steun en betrokkenheid van inwoners kost erg veel tijd. Dat komt door belemmerende regels voor zonne- en windenergie. Maar ook omdat er nu geen heldere regels zijn over wie we zouden moeten betrekken en wie niet. Het eerlijke verhaal is dat we niet veel tijd meer hebben. We moeten haast maken. Daarom heeft D66 Fryslân een vernieuwend plan bedacht waarmee we de overgang naar duurzame energie kunnen versnellen. Met steun en betrokkenheid van onze inwoners (zie *Samen werken aan vertrouwen*).

Door ruimte te geven aan onze inwoners, energiecoöperaties en gemeenten gaan we meer duurzame energie opwekken. Voorop staat dat wij sturen op de klimaatopgave en niet op technieken. Het is belangrijker dat we er komen dan hoe we er komen. Dit doen we door vernieuwing alle ruimte te geven. Daarbij toetsen wij de bijdrage van energie aan de circulariteitsprincipes.

Ook willen we ruimtes op meerdere manieren gebruiken en natuurinclusief ontwerpen. Dus niet een simpel veld met zonnepanelen, maar een veld met zonnepanelen waar een haag omheen staat met daaronder kruidenrijk grasland voor de insecten.

Naast elektriciteit hebben we ook warmte nodig. D66 Fryslân is voor een brede energiemix. Voorlopig bestaat onze energiemix vooral uit zonne- en windenergie. In de toekomst vullen we dat aan met getijdenenergie, waterwarmte, grondwarmte, waterstof, groen gas⁹ en in de toekomst zelfs kernfusie.¹⁰

Houtstook, inclusief pellets, past volgens D66 Fryslân niet in genoemde brede energiemix. Niet als bijstook in kolencentrales, niet als wijkverwarming maar ook niet als hoofd of bijverwarming van woningen. Het eerlijke verhaal is dat bij de verbranding van hout schadelijke stoffen vrij komen, zoals fijn stof, PAK's, benzeen en koolmonoxide. De rook is voor iedereen ongezond, maar vooral voor mensen met luchtwegaandoeningen, hart- en vaatziekten, ouderen en kinderen.¹¹

D66 Fryslân is voorstander van het vervoeren van waterstof door de (bestaande en nieuwe) gaspijpleidingen van de Gasunie. Deze leidingen lopen van de Eemshaven via Kootstertille, Aldeboarn, Sneek en Workum naar de Randstad. D66 Fryslân wil langs deze leiding aftappunten voor waterstof. Lokale energiecoöperaties maar ook industrieën kunnen deze energie gebruiken. Ook kunnen we er energie in opslaan.

- Onze inwoners krijgen de ruimte om duurzame zonne- en windenergie op te wekken. We halen de beperkende regels uit de Omgevingsverordening. Er mogen dus meer en hogere windmolens komen, zonnepanelen worden sneller aangelegd.
- Duurzame energie wordt van, voor en door de mienskip gedaan. Duurzame energie is zoveel mogelijk in het bezit van de omgeving.
- We maken haast met de overgang naar duurzame energie door betrokkenheid en steun van inwoners beter te regelen.
- Er wordt niet naar gas geboord in de Friese aardgasvelden of bij de Waddenzee.
- Hoofd- of bijverwarming met pellets en/of hout in nieuw te bouwen woningen wordt verboden.
- We lobbyen bij de Gasunie voor aftappunten van waterstof op de gaspijpleidingen in Fryslân.

Energieopslag en netcapaciteit

We zijn meer elektriciteit gaan gebruiken, terwijl de kabels en de hoeveelheid transformatorhuisjes niet zijn meegegroeid. De problemen op het elektriciteitsnet houden onze overgang naar duurzame energie tegen. Er wordt hard gewerkt aan het verzwaren van het elektriciteitsnet, ook met geld dat er mede dankzij ons is gekomen. Maar de verzwaring van het net kost veel tijd.

Met onze plannen lossen we ook de problemen op het net op. Door energie te besparen, hoeven we ook minder duurzame energie het net op te sturen. Omdat we inzetten op een brede energiemix kunnen verschillende bronnen elkaar aanvullen. In de winter waait het bijvoorbeeld vaak harder met minder zon, terwijl het in de zomer andersom is.

Maar er is meer nodig. We zullen onze duurzame energie in de toekomst vaker moeten opslaan. Door energie op te slaan hoeft het niet het elektriciteitsnet op. Daarom willen we dat energiecoöperaties in hun plannen ook nadenken over energieopslag. D66 Fryslân is voor energieopslag op wijk- of dorpsniveau. We brengen dan de energie van zonnepanelen en windmolens in de buurt die niet direct gebruikt wordt, samen voor het moment dat het wel nodig is, voordat we energie van het net halen. De provincie moet geld uittrekken voor die initiatieven.

Terwijl we energie besparen, slim opwekken en energie opslaan, moeten we ook het net uitbreiden. Als provincie zullen we nauw moeten blijven samenwerken met gemeenten en de netbeheerders. We zorgen ervoor dat er op tijd en voldoende ruimte is voor duurzame energie. We willen haast maken met de vergunningverlening en willen minder strenge regels. We blijven onze inwoners daarbij betrekken.

- We beschermen de natuur in het Waddengebied door elektriciteitskabels voor windenergie op de Noordzee op de meest natuurvriendelijke route te leggen, ook als dat niet de goedkoopste route is.
- De problemen op het elektriciteitsnet lossen we op door als provincie geld uit te geven aan energieopslag, door het maken van slimme combinaties zoals zonne- en windenergie en door met netbeheerders en gemeenten samen te werken bij vergunningverlening.
- Vergunningsaanvragen die het meest bijdragen aan een klimaatneutraal Fryslân, worden als eerste behandeld.

Fryslân wordt klimaatklaar

Naast het tegengaan van klimaatverandering moeten we ook onze omgeving aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering. We moeten samen met gemeenten maatregelen nemen, zodat we beter voorbereid zijn op periodes van extreme hitte, droogte en regenval.

Door hittekaarten weten we waar in Fryslân het nu al erg warm kan worden. We weten ook welke gebieden er laag liggen en gevoelig zijn voor overstromingen. We gaan daarom zo snel mogelijk samen met it Wetterskip, Veiligheidsregio Fryslân en de Friese gemeenten een Klimaataanpassingsplan maken.

Het kunstproject BOSK van Arcadia liet zien dat meer bomen in de stad de directe omgeving met 5 graden kan laten afkoelen. We gaan daarom nieuwe bomen planten in steden en buitengebieden. Op die manier kunnen dieren ook beter schuilen tegen de hitte. Naast bomen willen we ook meer struiken en gevelbeplanting.

Daarnaast gaan we meer natte natuur maken zodat we meer water gaan vasthouden in de buitengebieden. In natte periodes houden we water vast. In droge periodes gebruiken we het. We willen ook dat de waterpeilen omhoog gaan. Wij vinden het belangrijk dat de functie van het gebied het peil volgt en niet andersom.

- Fryslân wordt 'klimaatklaar' door samen met it Wetterskip, Veiligheidsregio Fryslân en gemeenten een klimaataanpassingsplan te maken.
- Aan ieder Fries kind schenken we een geboorteboom die geplant kan worden in de omgeving.
- Als provincie zijn we extra zuinig op de Waddenzee. Nu het officieel de status heeft van UNESCO werelderfgoed, zullen we extra terughoudend moeten zijn met wat we wel en niet toestaan in het gebied.
- Er komen meer (kleine) meren en waterbergingen in Fryslân, zodat we water langer vasthouden.
- De waterpeilen in het Veenweidegebied worden hoger. Wat we doen in het Veenweidegebied gaat afhangen van wat het waterpeil toelaat, in plaats van andersom.
- Geld beschikbaar stellen zodat inwoners sneller een regenton kopen.

Schoon en snel van Appelscha naar Bolsward

Vrij zijn betekent ook gaan en staan waar je wilt. Naar het werk, studie en vrienden kunnen gaan. Met goede wegen en een goed openbaar vervoer. In een Fryslân waar iedereen veilig over straat kan, waar het fijn fietsen en prachtig wandelen is.

Dit hoofdstuk gaat over wandelen, fietsen, varen, autorijden, de bus en de trein.

Meer visie, ambitie en lef

Met de bus en trein door Fryslân reizen is nu langzaam en duur. Langzamer en duurder dan met de auto, ook met de hoge brandstofprijzen. Neem bijvoorbeeld de route van Damwâld naar Leeuwarden. Met de auto kost het 25 minuten, met het openbaar vervoer bijna een uur. De provincie beëindigt de afgelopen jaren steeds meer buslijnen, omdat ze te veel geld kosten. Steeds meer dorpen verliezen daardoor helemaal de toegang tot de bus.

Dit heeft grote gevolgen voor Fryslân. Voor Friese jongeren is het daarom onaantrekkelijk om in een dorp te blijven wonen. Veel mensen trekken weg tijdens hun studietijd naar steden zoals Leeuwarden, Groningen of ergens anders. Zij komen niet terug naar Fryslân op het moment dat ze gaan werken of een gezin starten. Het is voor veel mensen niet aantrekkelijk om in een dorp te gaan wonen. Er zijn dan minder mensen die naar de sportvereniging, de school en de jeugdsoos gaan.

En als ook die voorzieningen verdwijnen worden dorpen nog minder aantrekkelijk. Dan gaan er nog minder mensen wonen en rijden er uiteindelijk nog minder bussen. De provincie werpt nu te veel drempels op om wonen in de dorpen en het openbaar vervoer aantrekkelijk te maken.

Wie in de dorpen overblijft, kan dus steeds minder goed met het openbaar vervoer (OV) reizen door Fryslân. Inwoners die alleen met het OV kunnen reizen, zijn minder goed verbonden. Het is moeilijk om op bezoek te gaan bij familie of vrienden als je er niet kan komen. Als mensen niet van A naar B kunnen gaan, zijn ze minder vrij en hebben ze minder kansen. In het onderwijs dat ze kunnen volgen. Het netwerk dat ze op kunnen bouwen. En het leven dat ze willen leiden.

Maar er is ook een dilemma. Geld dat we uitgeven aan het OV kunnen we niet ergens anders aan uitgeven. In een lege bus zit dan alleen een chauffeur met een steeds leger wordende benzinetank. D66 Fryslân vindt dat dit vooral komt door weinig visie van de provincie.

De doelstelling voor klimaatneutraal openbaar vervoer wordt door de politiek steeds later behandeld. Kleinere onderdelen van mobiliteit, zoals fietspaden en fietsbeleid, worden eerst behandeld. Een visie op hoe we in Fryslân van A naar B komen wordt pas als laatst behandeld. Het ene noodplan voor het openbaar vervoer wordt door het andere opgevolgd. Dat moet én kan anders.

Snel en veilig thuis in Fryslân

Mobiliteit brengt Friezen verder dan van A naar B. Naar het werk, naar vrienden en familie, naar zorg en onderwijs. Het openbaar vervoer moet in de toekomst sneller, duurzamer, veiliger, betrouwbaarder en goedkoper zijn dan de auto. Dat doen we door deelauto's, deelfietsen en kleinere (in de toekomst zelfrijdende) bussen. Die sluiten we aan op OV-hubs met laadpalen. D66 is er voorstander van om de snelheid op provinciale wegen te houden op 100 km.

Daar waar gevaarlijke kruisingen zijn of op andere plekken waar het noodzakelijk of nuttig is, kan met maatwerk de snelheid beperkt worden. Om de veiligheid van fietsovergangen te bevorderen, wil D66 inzetten om het fietspad over of onder de provinciale weg door te laten gaan.

Het eerlijke verhaal is dat veel mensen deelfervoer fijn vinden. Deelfervoer kunnen we alleen niet zomaar overal neerzetten. De provincie moet het aantrekkelijk maken om deelfervoer op de goede plek neer te zetten. Juist in onze provincie met grote dunbevolkte gebieden kunnen we daarmee aan de basis staan van het vervoer van de toekomst.

Voor onderzoek daarnaar en projecten, kan de provincie geld krijgen van de Europese Unie. In onze visie stap je bij OV-hubs over op grotere bussen en treinen om naar de OV-hub in de buurt van je bestemming te gaan. Die visie kost geld. D66 Fryslân vindt dat openbaar vervoer geen winst hoeft te maken. Wat we ermee bereiken voor onze inwoners, dát is de winst.

- We halveren de prijzen van het openbaar vervoer. Voor inwoners die het financieel niet breed hebben komt er de Fryslânpas, waarmee inwoners gratis kunnen reizen.
- In 2027 rijden alle Friese bussen duurzaam, samen met Liander zorgen we voor voldoende netcapaciteit.
- Bussen krijgen zoveel mogelijk voorrang op kruispunten en hebben op meer plekken eigen rijstroken.
- In plaats van het weghalen van buslijnen komt er een plan om reizigers de bus in te krijgen.
- Het moet normaal zijn dat iedereen mee kan met het openbaar vervoer, ook mensen met een handicap.
- In 2050 rijdt het openbaar vervoer zonder chauffeurs, in 2025 begint de eerste proef met zelfrijdende bussen.
- Er komen OV-hubs in grote plaatsen, die razendsnel met elkaar verbonden zijn. Vanaf OV-hubs kunnen mensen met deelauto's, deelfietsen en kleinere bussen naar hun bestemming komen.
- Er komt een proef met een laadstation voor deelmobiliteit. Zo zorgen we ervoor dat deelauto's, -scooters en fietsers niet voor problemen zorgen in onze omgeving.
- In 2024 komt er een proef met waterstofbussen. Deze proef zou in de buurt van de waterstofleiding kunnen plaatsvinden (zie *Het klimaat bepaalt de toekomst*).
- Er komt één Noordelijk mobiliteitsbureau. Dit bureau zorgt voor al het OV in de Noordelijke provincies. We zorgen voor een goede aansluiting tussen de provincies.
- De provincie doet een aanvraag bij de Europese Unie om onderzoek te doen naar de toekomst van het openbaar vervoer in dunbevolkte gebieden.
- Bij nieuwe woningbouw houden we rekening met de bereikbaarheid met deelfervoer en het openbaar vervoer.
- Ieder Fries treinstation moet binnen 10 minuten te bereiken zijn vanaf een P+R.
- Het wordt goedkoper om over te stappen tussen verschillende vormen van OV, zoals de Opstapper, trein en bus.

Wandelen en fietsen door de mooiste provincie van Nederland

Even naar de winkel, naar het werk of de natuur in. Veel mensen doen dat te voet of op de fiets. En dat kunnen er nóg meer worden. Het is de meest duurzame, goedkope en gezonde manier van vervoer. Daarom moeten we meer fietsroutes aanleggen. D66 Fryslân wil vrijliggende fietspaden aanleggen naast de wegen van de provincie. De fietspaden hebben lampen met weinig invloed op de natuur. D66 Fryslân zet zich dus in voor veilige en aantrekkelijke voetpaden en doorfietsroutes.

- We leggen een netwerk van fietssnelwegen aan tussen Sneek, Joure, Heerenveen, Drachten, Leeuwarden, Franeker en Harlingen.
- Naast de provinciale wegen worden verlichte, vrijliggende fietspaden aangelegd.
- We willen systemen die autorijders waarschuwen voor en op onveilige rotondes en kruisingen.
- We willen dat de provincie actief anonieme fietsdata gebruikt om te monitoren. Daarmee kunnen problemen op het fietsnetwerk snel worden ontdekt en tot aanpassingen aan de fietspaden leiden.
- Ieder jaar gaan meer Friezen op de fiets naar school en naar het werk. Als dat niet lukt willen we meer geld voor fietsbeleid.

- Er komt aandacht voor sociale veiligheid op fiets- en wandelroutes. In het bijzonder aandacht voor kwetsbare groepen zoals ouderen en schoolgaande kinderen.
- Oversteken van provinciale wegen worden veiliger gemaakt, om te beginnen met de 100 meest gevaarlijke fietsoversteken van Fryslân. Die gaan we in kaart brengen.
- Ook bij busstations komen meer ov-fietsen.

In de Lelylijn naar de toekomst treinen

En niet alleen in Fryslân helpt de provincie je verder. Ook de Randstad wordt beter bereikbaar. Wij zijn fel voorstander van de komst van de Lelylijn. Het is een tot nu toe ontbrekende schakel in ons spoornetwerk. Het eerlijke verhaal is dat de Lelylijn misschien wel door natuurgebieden moet gaan. En dat er ook meer woningen nodig zullen zijn voor nieuwe Friezen. D66 vindt dat dit het waard is. We kunnen ons niet terugtrekken achter de Afsluitdijk en de Skieding. Om mee te doen in de toekomst moeten we verbonden blijven.

Nieuwe Friezen zijn van harte welkom. Maar we moeten blijven nadenken over de gevolgen van de komst van de Lelylijn. Daarvoor zullen meer woningen nodig zijn. Uiteindelijk zorgen nieuwe gezinnen ervoor dat het beter leven wordt in Fryslân. Voor de scholen, de verenigingen en de winkels. Werken in de Randstad en wonen en geld uitgeven in Fryslân zal in de toekomst steeds normaler worden.

- D66 Fryslân is voor de Lelylijn. Wij versterken onze lobby richting het Rijk voor de Lelylijn en willen Friezen in de werkorganisatie.
- We starten een proef met een nachttrein tussen Groningen-Leeuwarden.
- We versterken onze lobby richting Duitsland voor het herstel van de Frieslandbrücke en de directe verbinding Leeuwarden – Groningen – Bremen.
- De sprinter Leeuwarden-Zwolle gaat vier keer per uur rijden in plaats van twee keer per uur.
- We versterken onze lobby richting het Rijk voor station Werpsterhoeke als nieuw knooppunt.
- Er komt een mobiliteitsakkoord met bedrijven die bijdragen aan de aanleg van de Lelylijn.

Ook bereikbaar met het water

Wie aan Fryslân denkt, denkt aan Skûtsjesilen en de prachtige Friese wateren. We willen ons blijven profileren als dé watersportprovincie van Nederland. We moeten goed passen op de natuur rond onze rivieren en kanalen, het water zelf en de waterinfrastructuur. De komende jaren moeten we daarom veel geld uitgeven aan de bruggen en aquaducten. Daar is namelijk te lang op bespaard.

Ook moet de situatie op het water veiliger worden. Nu varen sommigen veel te hard, met schade en ongelukken tot gevolg. D66 Fryslân zet zich in voor de goede sfeer op het water, voor veilige waterrecreatie en een gezonde onderwaternatuur.

- We versterken onze lobby bij het Rijk voor het aquaduct bij het Van Harinxmakanaal.
- We blijven ons inzetten voor een aquaduct bij het Kruiswater in Bolsward.
- We controleren strenger op de naleving van de regels op het water. Vooral boten die te snel varen. Bij herhaling nemen we boten eerder in beslag.
- We halen het achtergestelde onderhoud in van wegen en bruggen.
- Waar dorpen dat graag willen, worden bruggen vanaf het Swettehûs op afstand bediend.
- We sluiten de veerdiensten naar de Waddeneilanden beter aan op openbaar vervoer en deelmobiliteit.

Door Fryslân met de auto

We hebben het liefst dat mensen kunnen wandelen en fietsen. Kan dat niet, dan kiezen we voor openbaar vervoer en deelmobiliteit. Maar we moeten ook realistisch zijn. In Fryslân leggen mensen gemiddeld langere afstanden af dan in andere provincies. Waar noodzakelijk blijft ook ruimte voor de auto. We moedigen aan dat mensen kiezen voor een deelauto en carpoolen, in plaats van voor een eigen auto. De provincie moet daarin het goede voorbeeld geven.

De kans is groot dat de motorrijtuigenbelasting verandert in een vorm van belasting op basis van het autogebruik. We steunen die ontwikkeling. Maar het hebben van een auto is in Fryslân nog vaker nodig dan in de Randstad. Hier moeten we rekening mee houden.

- Waar nodig blijft de auto een uitwijkmogelijkheid. In Fryslân zal dat meer spelen dan in de Randstad. Daarom zetten we ons in voor goedkoper rekeningrijden in Fryslân dan in de Randstad.
- In 2030 wordt het aanleggen van wegen en onderhoud daarvan alleen nog met circulaire materialen uitgevoerd.
- Vanaf 2027 moeten alle voertuigen van de provincie Fryslân duurzaam rijden. Ambtenaren moedigen we aan om gebruik te maken van deelmobiliteit.
- We spreken met gemeenten af dat er per 2030 een milieuzone wordt ingesteld in heel Fryslân. Vervuilende auto's rijden dan niet meer rond in onze provincie.

De beste landbouwsector in de mooiste provincie

Fryslân is de mooiste provincie van Nederland. Veel Friezen wonen in de dorpen voor de rust, het karakteristieke boerenlandschap en de natuur. En vanuit bijvoorbeeld Leeuwarden, Drachten of Heerenveen is de natuur altijd maar een kwartiertje verderop. Maar die manier van leven staat onder druk. De natuur holt achteruit. In het huidige landbouwmodel moeten boeren steeds intensiever boeren om te kunnen bestaan. Meer koeien. Meer kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Dit gaat ten koste van de natuur en hun eigen bedrijf. Dat moet anders.

Dit hoofdstuk gaat over landbouw en natuur.

Er is een andere koers nodig

We willen gras met ruimte voor bloemen en dieren. Dat zien we nu niet. Het zijn nu uitgestrekte velden met dezelfde grassoort. Het boerenland is *grasfalt* geworden. Dat is tekenend voor hoe we omgaan met onze natuur. In plaats van leven met en van de natuur, willen we haar de baas zijn. Als we doorgaan op dezelfde voet, dan is er weinig perspectief voor de natuur en voor de boer.

Natuurgebieden worden naar onze hand gezet. Door de bloemeteelt en de industrie wordt (te)veel gebruik gemaakt van bestrijdingsmiddelen, terwijl dit niet ten dienste staat van onze natuur of voedselproductie. Voor de landbouw houden we het waterpeil laag. Hierdoor verzakken huizen. Door wat wij eten en de manier waarop we dat maken, komt de natuur in steeds grotere moeilijkheden. Uiteindelijk raakt dat ook onze manier van leven, omdat wij niet zonder de natuur kunnen.

Stikstof is een belangrijke voedingsbron voor planten om te groeien. Maar door de uitstoot van teveel stikstof groeien sommige planten veel sneller. Belangrijke, zeldzame soorten worden verdrongen. En daarmee slopen we niet alleen onze Friese natuur.

Voor de import van ons veevoer worden in Brazilië oerwouden gekapt, terwijl inwoners daar in armoede leven. En door de uitstoot van broeikasgassen als CO₂ en methaan warmt de Aarde op. Het warmt op tot het punt dat de natuur zich niet meer kan herstellen. De relatie tussen ons en de wereld om ons heen is scheef, heel scheef. Daarvoor wordt een hoge prijs betaald. Maar niet door de klant in de supermarkt. Wie wel de rekening betaalt? Onze natuur en de generaties Friezen na ons.

Tegelijk staan onze boeren, in het bijzonder de veehouderij, onder grote druk. Iedere paar jaar komt er weer een nieuw verhaal uit Den Haag en het provinciehuis. Een nieuw verhaal voor de toekomst van hun bedrijf. Steeds weer blijkt de impact op de natuur te groot. Steeds weer moeten er dure leningen worden afgesloten voor de nieuwste innovatie. Met nog meer machines en nog minder mensen.

De politiek doet niet genoeg. Met regels en geitenpaadjes schuiven ze het probleem vooruit. Maar het probleem wordt niet opgelost. De boerentrots is steeds kleiner, de zorgen steeds groter. De winsten voor boeren zijn klein en de concurrentie is groot. Concurrentie die, ook door inzet van onze partij, niet alleen uit Nederland maar vanuit de hele wereld komt. Dat pakt lang niet voor iedereen even goed uit.

Heeft mijn bedrijf nog wel toekomst? Kunnen mijn kinderen het wel overnemen? Dat zijn slopende vragen. Mensen worden wanhopig van de onzekerheid en het politieke getouwtrek. Dat is niet waarvoor boeren boer zijn geworden. Dat doen mensen juist uit voorliefde voor het werken met dieren en de natuur. Uit een passie voor goed eten, hard werken en doorpakken.

Wij willen de relatie tussen natuur en boer herstellen. De boer willen we weer laten boeren. Het moet in één keer goed worden gedaan. Het is tijd voor een revolutie in de landbouw.

Winst voor de boer én de natuur

Een groot deel van Fryslân wordt voor de landbouw gebruikt. Dat is een enorme kans. Door boeren een goede prijs te geven kunnen we de relatie tussen ons en de natuur helpen herstellen.

D66 Fryslân wil dat boeren niet langer worden gezien als het probleem. In onze ogen zijn boeren dé oplossing voor de opgaven van de 21e eeuw. We zijn het aan onze agrarische sector verplicht om een duurzaam toekomstperspectief te geven. Boeren produceren niet alleen ons eten. Boeren zijn de hoeders van het landschap en zijn een belangrijk deel van onze samenleving.

Stallen hebben grote daken voor zonnepanelen. Boeren hebben ruimte voor (kleine) windmolens. Deze windmolens kunnen niet alleen het eigen bedrijf, maar ook de omgeving duurzame energie geven. Het land kan als spons water vasthouden voor tijden van droogte. Of juist voorkomen dat er overstromingen plaatsvinden in tijden van veel regen. De grond kan CO2 opslaan.

Met kruidenrijk grasland komen er meer kleine dieren en insecten. Dit is goed voor weidevogels zoals de grutto, Kievit en de scholekster. Het land kunnen we ook gebruiken voor het laten groeien van gewassen zoals lisdodde en vezelhennep. Dit kan vooral op natte veengrond waar geen dieren gehouden kunnen worden. Met lisdodde en vezelhennep kunnen we onze huizen isoleren.

En bovenal zorgt de boer voor goed eten uit de buurt. Daarop draait onze hele mienskip. In de supermarkt moeten we betalen voor de gevolgen van onze consumptie. En de boer moet een eerlijke prijs krijgen voor al het werk dat hij doet. Als we dat doen ziet Fryslân er snel nog mooier uit. Dan wordt duurzaam goedkoper dan vervuילend en krijgt de boer wat de boer verdient.

- We helpen Friese boeren de overstap te maken naar een natuurinclusieve kringlooplandbouw. Zo kunnen komende generaties blijven boeren zonder beleidsveranderingen.
- Samen met organisaties (zoals bijv. Circulair Fryslân, LTO, Caring Farmers en Dairy Campus) organiseren we de kennisdeling binnen de provincie. Bijvoorbeeld door expertmeetings te organiseren en coaches/koplopers in het veld te hebben, die actief de boer op gaan.
- Boeren krijgen een beter verdienmodel door hogere vergoedingen voor klimaat, recreatie- en milieudiensten.
- Uiteindelijk willen we de invloed op de omgeving van de landbouw verwerken in de prijs in de winkel. Dit doen we samen met andere provincies, het Rijk en de Europese Unie. Het stapelen van beloningen moet mogelijk worden.
- We schaffen belemmerende regels af voor wind- en zonne-energie. Zo kunnen boeren volop wind- en zonne-energie voor hun eigen bedrijf en Fryslân opwekken.

Natuurinclusief boeren

We zetten daarmee in op natuurinclusieve kringlooplandbouw. De mest van vee is de grondstof voor een gezonde bodem. Deze mest gebruiken we op en in de buurt van het bedrijf voor het laten groeien van kruidenrijk gras en gewassen. Wat mensen kunnen eten geven we niet aan dieren. Veevoer halen we zoveel mogelijk uit de omgeving.

Door de grond slim in te richten kan de bodem zich herstellen. Daarmee voorkomen we ziektes. Zo hoeven we (bijna) geen bestrijdingsmiddelen te gebruiken. De producten van het land en het vlees worden voor een eerlijke prijs aan de Friese supermarkten verkocht. De supermarkt verkoopt het aan de inwoners.

De mest van het vee samen met compost uit de buurt, maakt de bodem weer klaar voor nieuw eten. Die compost kan bijvoorbeeld worden gemaakt met gras dat gemeentes maaien.

We willen minder stikstof en broeikasgassen uitstoten. We willen kringlopen sluiten en de relatie met de natuur herstellen. Daarvoor zijn minder dieren nodig. Dat is een pijnlijk verhaal. Ook als het niet per se betekent dat er minder boeren zullen zijn. Het is wel het eerlijke verhaal.

Vrijwilligheid en samen werken aan een duurzame toekomst voor de landbouwsector moeten voorop staan. Dwang, zoals het onteigenen van boeren, mag nooit het uitgangspunt zijn. Het moet een laatste middel blijven. We gebruiken het als het niet anders kan.

Met natuurinclusieve kringlooplandbouw wordt Fryslân een voorbeeld voor de rest van Nederland en de rest van de wereld. Vanuit Fryslân kunnen we niet de hele wereld duurzaam voeden. We kunnen wel de wereld leren hoe ze zich duurzaam kunnen voeden.

De waarheid hebben we niet in pacht. We kunnen nog veel leren over onze omgeving. Over bodem en de natuur. Nieuwe verdienmodellen, zoals natte teelten, staan nog in de kinderschoenen. We moeten samen met de landbouwsector onderzoek blijven doen om iedereen letterlijk en figuurlijk een goede boterham te geven.

Daarvoor zijn er prachtige voorbeelden in Fryslân. Van het Gruttoland in Wommels tot Botmas in Engwierum. Van de Friese Grondcoöperatie Het Rijkdom tot onderzoek naar verzilting door SPNA. Van de Agrarische Jongeren Fryslân tot de Dairy Campus. Allemaal zetten zij stappen in de goede richting. Als we goed voor onze omgeving zorgen, zorgen we uiteindelijk ook goed voor onszelf.

- We sluiten aan bij de landelijke stikstofdoelstellingen, maar bereiken ze wel op onze eigen manier. Samen mét de boeren én andere sectoren. We werken samen in gebiedscommissies aan de toekomst van het Friese platteland.
- Er komt meer geld om te experimenteren met natte teelten.
- Als provincie stimuleren we pilots en uitvoeringsprogramma's die bijdragen aan het verduurzamen van de landbouw en veehouderij, zoals het bevorderen van gebruik van verschillende rassen in de veehouderij, het gebruik van lichtere machines en het verminderen van gebruik van gewasbeschermingsmiddelen.
- Voor gebiedsprocessen maken we de inzet van de Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG) mogelijk.¹²
- We zetten ons in voor een overgangsfonds. Dit fonds helpt boeren die willen omschakelen naar biologisch of biologisch dynamische landbouw.
- We maken afspraken met bouwbedrijven en boeren. Zo willen ervoor zorgen dat boeren zeker weten dat het verbouwen van duurzame bouwmaterialen voor hen uit kan.
- Als provincie ondersteunen we de kansen van de bio-economie, waarbij reststromen uit gras, bieten, aardappelen en andere gewassen tot waarde gebracht kunnen worden. Kennisdeling en experimenten verlopen via onze samenwerkingspartners.

Samen leven: mens en natuur

We moeten onze ogen niet sluiten voor de gevolgen van diersoorten als ganzen en wolven. Ons aanpassen op hun komst en diervriendelijke keuzes hebben altijd onze voorkeur. Maar soms kan het niet anders. We zullen soms ook dieren moeten verjagen of zelfs afschieten. Dat mag alleen binnen de kaders van de wet.

Het is goed dat we in Europa scherpe afspraken hebben gemaakt om diersoorten te beschermen. Zo grijpt de overheid alleen in als het echt niet anders kan. Deze diersoorten kunnen hier mede zijn door beleid van onze samenleving, door de overheid. Aan de ene kant is dat goed, het betekent dat ons natuurbeleid ook zijn vruchten afwerpt. Aan de andere kant hebben bedrijven last van de gevolgen van dat beleid. Dat moet worden vergoed.

In ons ecosysteem is de mens dominant. En dan ontkom je er soms niet aan om in te grijpen. De Nederlandse jagers werken vaak met veel liefde voor de natuur. Zij proberen het ecosysteem in

evenwicht te houden. Het is de taak van de provincie om ervoor te zorgen dat zij zo min mogelijk nodig zijn.

- Schade door overheidsbeleid wordt betaald door de overheid.
- We helpen boerenbedrijven om preventieve maatregelen te nemen tegen de wolf.
- Probleemwolven worden binnen de bestaande regelgeving aangepakt.

Ruimte voor de natuur

Voor dieren en planten moet er genoeg ruimte zijn in Fryslân. Ruimte op zowel het land als op het water. Natuurgebieden moeten we daarvoor op elkaar aansluiten. De kwaliteit van ons water moet veel beter. Dat is niet alleen onze wens, maar ook onze wettelijke plicht. Natuurherstel kan niet zeven jaar wachten, maar moet vandaag beginnen.

- In 2027 realiseren we het Friese Natuurnetwerk en de doelen in de Kaderrichtlijn Water. Ieder jaar dat we niet op schema liggen verhogen we het beschikbare budget om dat te realiseren.

Werken aan de toekomst

Friezen verdienen niet veel, maar zijn wel heel gelukkig. De banen liggen ook voor het oprapen. Het lijkt goed te gaan met de Friese economie van de toekomst. Dat is zo, maar er zijn ook zorgen. We hebben veel personeelstekorten. Steeds meer mensen gaan met pensioen. Zij hebben zorg nodig. Maar er ook daar zijn personeelstekorten. De groep jongeren is klein en vertrekt naar de Randstad. We hebben veel mensen met weinig basisvaardigheden. En onze economie is niet goed in innovatie. Dat moet anders.

Dit hoofdstuk gaat over de Friese samenleving van de toekomst. Over onderwijs, werken en gezond ouder worden.

Het piept en het kraakt

Ondanks dat we niet veel geld verdienen, zijn we wel een van de gelukkigste inwoners van Nederland. Dit staat bekend als de Friese tegenstelling.¹³ Naast dat we gelukkig zijn, liggen ook de banen voor het oprapen.¹⁴ Van de horeca tot ICT. Van de zorg tot de techniek. Er is werk genoeg. Daarom zou je kunnen denken dat het wel goed gaat met de Friese economie. Dat is zo, maar er zijn ook zorgen.

We hebben namelijk te weinig personeel in Fryslân.¹⁵ De vacatures worden dus niet ingevuld. Daardoor vallen treinen uit en gaat de kinderopvang vaker dicht. Of moeten mensen langer wachten op hun zonnepanelen of (hybride) warmtepomp. Bij een kwart van de Friese ondernemers houdt het de bedrijfsvoering tegen.

De komende jaren krijgen we steeds minder personeel in Fryslân. Tot 2050 krimpt het deel dat kan en wil werken in Noord-Nederland met 150.000. Daarvan wonen zo'n 51.000 in mensen in Fryslân.¹⁶ Zij zullen niet meer werken en hebben zorg nodig. Tegelijk zijn er de afgelopen jaren minder jongeren geboren. Een deel van de banen die de ouderen achterlaten, kunnen jongeren opvullen maar een groot deel niet.

Een groot deel van de banen in Fryslân is geschikt voor jongeren met een praktische opleiding. Maar we zien steeds meer dat jongeren niet voor een praktische maar een theoretische opleiding kiezen, terwijl ze beide even belangrijk zijn. Tegelijk trekken veel jongeren met een theoretische opleiding weg, omdat hier weinig kansen zijn op een geschikte baan.

In Fryslân zijn er mensen die wel zouden kunnen werken, maar nu niet voldoende aan de bak komen. Denk bijvoorbeeld aan ouderen, ex-gedetineerden, statushouders, flexwerkers, mensen met weinig basisvaardigheden of mensen met een arbeidsbeperking. In Fryslân zijn dat nu zo'n 48.000 mensen.

Werkgevers zouden hen kunnen aannemen. Daarmee lossen we een groot deel van het huidige tekort op.¹⁷ Veel werkgevers moeten alleen nog coronasteun terugbetalen en hebben geen buffers meer. Of hebben te maken met hoge energiekosten door de oorlog in Oekraïne. Nieuw personeel aannemen zit er dan even niet in.

Om hetzelfde te kunnen maken met minder mensen, moeten we meer vernieuwen. De Friese economie bestaat uit veel kleine MKB-bedrijven. Zij zijn de dragers van de economie. Maar doordat ze klein zijn, hebben ze weinig innovatiekracht. In Fryslân zijn er maar weinig koplopers en ontwikkelaars. We hebben veel toepassers, volgers of niet-innovatieven.¹⁸

Het piept en het kraakt in de Friese economie. We staan de komende jaren voor een aantal grote opgaven. Denk aan het bouwen van nieuwe woningen of het leggen van zonnepanelen. Of denk aan

gezond ouder worden of het aanleggen van nieuwe natuur. Voor al deze opgaven hebben we mensen nodig die kunnen en willen werken. Als we nu niet actie ondernemen, heeft dit grote gevolgen voor de Brede Welvaart in Fryslân. Dan kunnen we belangrijke transities niet maken.

Kansen op onderwijs

D66 Fryslân vindt dat iedereen in Fryslân gelijke kansen moet hebben. Zowel in het onderwijs als op het werk. Het maakt niet uit of je in Sexbierum of Appelscha woont. Of je praktisch of theoretisch bent opgeleid. Gelijke kansen verdient iedereen in onze provincie.

Onderwijs en werk geven mensen de mogelijkheid om erachter te komen wie ze zijn. De mogelijkheid om erachter te komen wat ze belangrijk vinden en hoe ze de samenleving kunnen helpen. Onderwijs en werk geven mensen de mogelijkheid om een bestaan op te kunnen bouwen. De mogelijkheid om je eigen leven in te richten. Onderwijs en werk helpen mensen gezonde keuzes te maken.

In het Friese onderwijs van de toekomst is er geen hoger of lager onderwijs. Onderwijs is een waaier met waardering voor de volle breedte aan opleidingen. Van praktisch tot theoretisch, van mbo tot PhD. Een waaier waarin je in alle richtingen verder kunt gaan. Een waaier waar je ook weer in kan stappen om je als werkende bij of om te scholen.

Om te komen bij de Friese economie van de toekomst beginnen we bij het onderwijs. In Fryslân is voor iedereen wat wils. We hebben scholen met praktische opleidingen, zoals het Friesland College en de Friese Poort. We hebben ook theoretische opleidingen zoals NHL Stenden, Van Hall Larenstein en sinds een paar jaar Campus Fryslân.

D66 Fryslân wil dat het onderwijsaanbod in Fryslân zich meer gaat richten op klimaatopgaven, circulariteit en gezond ouder worden. Op alle scholen moeten opleidingen zijn die hier mee te maken hebben. Dat begint bij de basisschool en stopt niet bij het middelbaar of hoger onderwijs. We maken daarmee een doorlopende leerwaaier.

Maar met het zorgen voor meer opleidingen zijn we er niet. Voor de maatschappelijke opgaven hebben we mensen nodig met een praktische opleiding. Mensen die het vakmanschap beheersen om de transitie uit te kunnen voeren. Vaak kiezen inwoners niet voor een praktische opleiding omdat er een stigma op zit. Inwoners kijken neer op praktische opleidingen.

D66 Fryslân vindt dat we praktische opleidingen, zoals het MBO weer moeten waarderen. Daarom gaan we werken aan een publiekscampagne om praktische opleidingen in een beter daglicht te zetten. Zodat duidelijk wordt dat je met een praktische opleiding ook een goed betaalde baan kan krijgen. Ook willen we meer samenwerking tussen praktisch en theoretisch opgeleiden.

- De circulaire, bio-economie nemen wij als uitgangspunt voor de economie van de toekomst. Waarbij de klimaatopgaven en gezond ouder worden integraal onderdeel zijn van deze economie. We stimuleren en investeren in de samenwerking tussen bedrijven en deze opgaven komen terug in de opleidingen in Fryslân. Dat doen we samen met scholen, kennisinstellingen, gemeenten, Wetterskip en het MKB.
- Minder stigma op praktische opleidingen door samen met gemeenten en bedrijven een publiekscampagne te beginnen.
- Een subsidieregeling zodat mensen sneller kiezen voor een opleiding die te maken heeft met circulariteit, klimaatopgaven en gezond ouder worden.
- Meer samenwerking tussen praktisch en theoretisch opgeleiden door samen te werken aan maatschappelijke vragen van de samenleving.
- Een blijvende rol spelen in de aanpak van basisvaardigheden. Zodat iedereen in de provincie Fryslân mee doen.
- De ontwikkelingen rondom de Universiteit van het Noorden en Campus Fryslân steunen.

Volledig circulair en klimaatneutraal 2030

De Friese samenleving van de toekomst is volledig circulair en klimaatneutraal in 2030. Een samenleving waarin wij zuiniger en slimmer omgaan met onze grondstoffen. Waar we steeds minder materiaal gebruiken, materiaal opnieuw gebruiken en recyclen. Waar we niet meer CO2 uitstoten dan we opnemen. Binnen alle richtingen van het onderwijs is hier aandacht voor.

Door deze ambitie trekken buitenlands talent en inspirerende bedrijven naar Fryslân. Op de Friese bedrijventerreinen wekken bedrijven meer energie op dan ze gebruiken. Bedrijven delen de energie met andere bedrijven of inwoners uit de omgeving. De bedrijventerreinen zijn groen, gaan hittestress tegen en het is er rijk aan dieren en insecten.

In de Friese samenleving van de toekomst heeft iedereen die dat wil een baan die bij hen past. Inwoners kunnen zich makkelijk laten omscholen. Leren doen we niet alleen als we jong zijn of als we net aan een baan beginnen. We leren ons hele leven door. We reizen van en naar ons werk op een gezonde en duurzame manier. Lopend, fietsend, met het groene, zelfrijdende openbaar vervoer of met een duurzame auto.

In de Friese samenleving van de toekomst bedenken we vandaag oplossingen voor de problemen van morgen. Het bedrijfsleven doet dat niet alleen. Bedrijven werken samen met het onderwijs, overheden en de mienskip. We investeren volop in innovatie. We zijn met elkaar verbonden via de snelste internetverbinding, zowel in de stad als op het platteland.

In de toekomst staat de Friese economie wereldwijd bekend als een grote speler. Niet alleen omdat de landbouwproducten van hoge kwaliteit zijn. Ook op het gebied van watertechnologie, circulaire materialen, hoge technologische systemen en maritieme technologie. Brede welvaart staat centraal en we zijn niet tot nauwelijks afhankelijk van andere landen.

Om te komen tot een samenleving die helemaal circulair en duurzaam is, moeten we nu scherpe keuzes maken. Vanuit de sector horen wij dat er behoefte is aan een provincie met visie die ambitieuze doelen neerzet. D66 Fryslân wil dat de provincie deze rol pakt. Het MKB maakt de circulaire economie waar, de provincie faciliteert en ondersteunt.

We willen dat alle bedrijven in Fryslân in 2030 verdienen aan de circulaire economie. Als provincie moedigen we dat aan op verschillende manieren. Er komt een subsidieregeling, zodat bedrijven hun grondstoffenverbruik en CO2-uitstoot in kaart kunnen brengen. Circulair en klimaatneutraal in 2030 wordt een voorwaarde bij het geven van subsidies, inkooptrajecten en vergunningverlening.

D66 Fryslân wil dat er een infrastructuur komt om het opnieuw gebruiken van grondstoffen mogelijk te maken. Met gemeenten en waterschappen gaan we bepalen wat goede plekken zijn voor sorteercentra voor reststromen, depots en startups.

Bedrijventerrein spelen een belangrijke rol in de overgang naar een volledig circulaire regio. Door energie en materialen te delen, sluiten we kringlopen en vormen we lokale ketens. D66 Fryslân wil daarom kritisch kijken naar de toegevoegde waarde van bestaande en nieuwe bedrijven(terreinen). Wat dragen zij bij aan circulariteit, energieverbruik, werkgelegenheid en materiaalgebruik? Wat is hun rol in de keten? Voor bedrijven die weinig toevoegen aan onze doelen is geen plek.

- In 2030 volledig circulair en klimaatneutraal zijn. We behoren daarmee tot de meest circulaire en duurzame regio van Europa en misschien wel de wereld.
- Circulair en klimaatneutraal in 2030 als voorwaarde opnemen bij het verstrekken van subsidies, inkooptrajecten en vergunningverlening.
- Alle Friese bedrijven in 2030 laten verdienen aan de circulaire economie
- Een subsidieregeling voor bedrijven zodat zij hun grondstoffenverbruik en CO2-uitstoot in kaart kunnen brengen.

- Investeren in 3D-printing technologie zodat we minder afhankelijk worden van instabiele regio's zoals China.
- Ontwikkelsubsidies beschikbaar stellen voor MKB-bedrijven die circulair willen worden.
- Boeren helpen met de omschakeling naar de teelt van bio-materialen voor de bouw. Zo zetten we in op de circulaire bouwketen in Fryslân.
- Vereniging Circulair Fryslân blijvend ondersteunen.
- Kritisch kijken naar de toegevoegde waarde van bestaande en nieuwe bedrijventerreinen. Er is geen plek voor bedrijven die weinig toevoegen aan onze doelen. Er is alleen plaats voor nieuwe bedrijventerreinen als de nieuwe bedrijven bijdragen aan onze doelen. En als er geen ruimte is op bestaande terreinen of bouw. Nieuwe terreinen moeten aansluiten op een OV-knooppunt.
- Snel internet is een basisvoorziening. We zorgen ervoor dat iedereen toegang heeft tot snel internet. Zowel in de stad als op het platteland. In 2026 kan 90% van Fryslân aangesloten worden op glasvezel.

In 2030 gezondste regio van Nederland.

We willen dat iedereen gezond oud kan worden in eigen provincie. Ons doel is dat Fryslân in 2030 de gezondste regio is van Nederland. In 2030 maken onze inwoners gezonde keuzes. Lopend, met de (elektrische) fiets, bus of auto naar het werk. In de werkpaauze even een blokje om. Voor of na het werk sporten. In een geventileerde sporthal, of in de Friese buitenlucht.

Als provincie helpen we onze inwoners bij het maken van gezonde keuzes. Toegang tot gezond eten, beweging en goede gezondheidszorg zijn daarbij van levensbelang. Bijvoorbeeld door goede fiets- en wandelpaden aan te leggen (zie *Sneller van Appelscha naar Bolsward*) en door onze omgeving gezond in te richten (zie *Wonen in het Friese landschap*). Door lokaal eten te verbouwen zonder bestrijdingsmiddelen (zie *De beste landbouw sector in de mooiste provincie*). Of door nauw samen te werken met het Healthy Ageing Netwerk Noord Nederland (HANNN) en Sport Fryslân.

De komende jaren willen we de samenwerking doorzetten. Er zijn nu 15 bloeizones in Fryslân. Ons doel is om in 2030 45 bloeizones te hebben in Fryslân. We vinden het ook belangrijk dat er ruimte is voor de topsport. Waar nodig ondersteunen we gemeenten bij het bevorderen van topsport.

Ook de luchtkwaliteit is belangrijk voor onze gezondheid. D66 Fryslân vindt dat schone lucht een grondrecht is. Fryslân heeft gelukkig de schoonste lucht van Nederland. Maar het kan altijd beter. Daarom treedt de provincie via de FUMO krachtig op tegen grote vervuilers.

- In 2030 is Fryslân de gezondste regio van Nederland.
- We steunen de breedtesport via Sport Fryslân. Waar nodig ondersteunen we gemeenten bij het bevorderen van topsport. Als aandeelhouder zetten we in voor een toekomstbestendig Thialf.
- Schone lucht is een grondrecht. We zetten ons daarom in voor een goede luchtkwaliteit. De FUMO treedt krachtig op tegen grote vervuilers.
- We steunen de Bloeizone-aanpak en Healthy Ageing Netwerk Noord-Nederland (HANNN). In 2030 zijn er 45 bloeizones in Fryslân.
- In de kantine van het Provinciehuis serveren we alleen nog maar duurzaam en gezond eten en drinken. Vegetarisch of veganistisch van de lokale ondernemer, geen vette hap of suikerrijk drinken.

Aan de slag: meer mensen, meer uren, meer innovatie

In Fryslân zijn er zo'n 48.000 mensen die wel zouden kunnen werken. Deze mensen komen nu alleen niet goed aan het werk. Er zijn in Fryslân ook zo'n 1800 onderbenutte deeltijdwerkers. Dat zijn mensen die meer zouden willen werken dan ze nu doen. Samen met gemeenten en de arbeidsmarktregio Fryslân willen we hier een aanpak voor maken. Zodat deze mensen sneller aan het

werk komen. Of zodat ze meer gaan werken. Met deze aanpak wordt het ook makkelijker om je te laten omscholen.

Om hetzelfde te kunnen doen met minder mensen, moeten Friese bedrijven innovatiever worden. Dan kunnen we minstens dezelfde producten en diensten leveren met minder mensen. Veel overheden willen innovatie aanmoedigen door samen te werken met ondernemers en het onderwijs. Wij willen ook de mienskip, onze inwoners en maatschappelijke organisaties, hierbij betrekken.

We moedigen innovatie aan door ieder halfjaar innovatietafels te organiseren. Hier werken ondernemers, onderwijs, bedrijven en mienskip samen aan maatschappelijke opgaven. Door slimme technologie, ICT en automatisering gaan we slimmer werken. De regeldruk moet naar beneden. We gebruiken de Friese Ontwikkelingsmaatschappij om de innovatieve oplossingen verder te ontwikkelen. Het Innovatiepact Fryslân blijven we steunen.

- Samen met de gemeenten en de arbeidsmarktregio Fryslân een subsidieregeling in het leven te roepen. Met deze regeling nemen bedrijven mensen sneller aan. Iedereen die kan en wil werken kan op deze manier werken.
- Samen met gemeenten een aanpak maken zodat vluchtelingen sneller aan het werk kunnen.
- De MKB-voucherregeling verlengen, zodat mkb'ers zich makkelijker kunnen om- en bijscholen.
- Mensen die deeltijdwerken stimuleren we om meer te gaan werken.
- We gaan in gesprek met het Rijk zodat Rijksdiensten naar Fryslân komen. Theoretisch opgeleide jongeren kunnen dan makkelijker in Fryslân blijven wonen.
- Doorzetten van de bestuurstafel Seker en Sûn. We denken mee over oplossingen voor de personeelstekorten in zorg en welzijn.
- Innovatie stimuleren door periodieke innovatietafels met ondernemers, onderwijs, bedrijven en de mienskip.
- Slimme technologieën, ICT en automatisering inzetten om innovatie aan te moedigen. De regeldruk moet naar beneden.
- Innovatie ontwikkelen door meer geld te investeren in de Friese Ontwikkelingsmaatschappij. We blijven het Innovatiepact Fryslân steunen.

Wonen in het Friese landschap

Veel Friezen zijn tevreden met waar ze wonen. Het landschap maakt hen gelukkig. Maar door grote opgaven staat het Friese landschap onder druk. Van de aanleg van de Lelylijn tot het bouwen van nieuwe woningen. Van de overgang naar duurzame energie tot het aanleggen van nieuwe natuur. Het heeft allemaal ruimte nodig. Hoe gaan we daar keuzes in maken? D66 Fryslân vindt dat het ruime Friese landschap er ook in de toekomst moet zijn. Binnen het Friese landschap krijgen de grote opgaven een plek.

Dit hoofdstuk gaat over het Friese landschap en over wonen.

De strijd om de Friese ruimte

Het Friese landschap maakt onze inwoners gelukkig. Maar door alle maatschappelijke opgaven staat ons landschap onder druk. Om klimaatverandering tegen te gaan, moeten we meer duurzame energie opwekken. Om het woningtekort op te lossen, moeten we meer woningen gaan bouwen. Om Fryslân verbonden te houden met de rest van Nederland moet er een Lelylijn komen. Om de natuur te herstellen, moeten we meer natuurgebieden aanleggen. Al deze ontwikkelingen hebben ruimte nodig.

Nu worden ontwikkelingen tegengehouden, omdat ze ten koste zouden gaan van het Friese landschap. We kunnen bijvoorbeeld geen windmolens neerzetten, omdat dit ten koste zou gaan van het Friese landschap. Klimaatverandering tegengaan wordt daardoor moeilijker voor Friezen.

Friese landschap van de toekomst

Op initiatief van D66 Fryslân hebben we strengere eisen gesteld aan ontwikkelingen in het buitengebied. Zo moet een nieuwe fabriek bijvoorbeeld niet alleen zorgen voor werkgelegenheid, maar ook bijdragen aan klimaatneutraal worden. De duurzame toekomst wordt door D66 Fryslân steeds zekerder. De komende jaren gaan we daarmee verder.

Het Friese landschap hebben wij voor een deel zelf gemaakt. Het landschap is daarmee continu in beweging. D66 Fryslân waardeert het Friese landschap omdat het ons verhalen vertelt over het verleden en het heden. Deze verhalen kunnen wij alleen vertellen zolang er een toekomst is. Fryslân moet leefbaar zijn voor toekomstige generaties. Het landschap van nu mag niet in de weg gaan staan van het Fryslân van de toekomst.

D66 Fryslân wil het ruime karakter van het Friese landschap behouden. Binnen dat landschap is er plek voor grote opgaven. In plaats van 'het kan niet', wil D66 Fryslân kijken naar hoe het wel kan. Om antwoorden te vinden op deze vraag, moet er ruimte komen voor initiatieven van onderop. Wij vinden dat onze inwoners zoveel mogelijk zelf over hun eigen omgeving gaan. Zij kennen hun omgeving namelijk als geen ander.

We vinden het belangrijk om in te zetten op meervoudig ruimtegebruik. De bodem is de basis en we werken natuurinclusief. We kiezen voor maximale inbreiding. Bij voorkeur bouwen we de hoogte in plaats van de breedte in. Zeker bij de grotere woonplaatsen. Naast het tegengaan van klimaatverandering moeten nieuwe ontwikkelingen ook bijdragen aan klimaatadaptatie, biodiversiteit en circulariteit.

- Een omgevingsverordening die ons helpt bij het oplossen van maatschappelijke opgaven. Dat doen we door aan de ene kant regels te schrappen. En aan de andere kant strengere eisen te stellen.
- Nieuwe ontwikkelingen aanmoedigen met meervoudig ruimtegebruik, de bodem als basis, natuurinclusief, maximaal inbreiden en de hoogte in gaan.

- Een omgevingsverordening waarin nieuwe ontwikkelingen, naast klimaatneutraliteit ook bijdragen aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en circulariteit.

Weinig kansen voor Friezen op een huis

Veel Friezen zijn tevreden met de plek waar ze wonen.¹⁹ Maar ze maken zich ook zorgen over wonen in het Fryslân van de toekomst. Is er in de toekomst nog wel een woning voor mij? En kan ik het dan nog wel betalen?

Die zorgen zijn terecht. Nederland en Fryslân zitten in een wooncrisis. Nog nooit waren de huizenprijzen zo hoog. Nog nooit konden zoveel Friezen geen huis vinden. Dit geldt voor iedereen, maar zeker voor onze starters op de woningmarkt.

Starters willen graag een gezinswoning, maar kunnen die niet betalen. Jongeren in het dorp willen graag in het dorp blijven, maar er is geen plek. Ouderen willen wel plaats maken voor de jonge gezinnen. Maar zij kunnen geen geschikte woning krijgen.

Tegelijk gaan veel mensen uit andere delen van Nederland verhuizen naar Fryslân. En zijn er mensen die een tweede of derde woning kopen omdat ze het een goede 'belegging' vinden.

We hebben te maken met kansenongelijkheid op de woningmarkt. Als je veel geld hebt krijg je sneller een woning. Als je geld kan lenen van je ouders krijg je ook sneller een woning. Een luxe die veel mensen niet hebben. Voor hen is het moeilijk om een woning te vinden. En in de toekomst zal dat alleen maar lastiger worden. We moeten daarom ingrijpen.

Een woning maakt gelukkig

Het hebben van een dak boven je hoofd is een eerste levensbehoefte. Een woning in een fijne omgeving geeft stabiliteit, kansen en maakt mensen gelukkig. Hierdoor kunnen we onszelf ontwikkelen.

We constateren dat starters het niet makkelijk hebben op de woningmarkt. Het vinden van een huis dat betaalbaar is, wordt steeds lastiger. Bovendien komt er steeds meer kijken bij het vinden van een huis, zoals het verduurzamen van de woning. Om dit te kunnen betalen moeten we meer doen om jongeren een kans te geven.

Als D66 Fryslân vinden we dat mensen zoveel mogelijk vrij moeten zijn om te wonen waar ze willen. Dat geldt niet alleen voor de mensen die nu in Fryslân wonen. Maar ook voor de Friezen om útens en nieuwe Friezen. Wij zijn een open samenleving. Iedereen is hier welkom. Iedereen mag genieten van en bijdragen aan ons landschap, onze cultuur en taal.

D66 Fryslân is voor bruisende dorpen en steden. D66 Fryslân vindt dat huizen zijn om in te wonen en niet om in te beleggen. Een woning in het dorp opkopen en gebruiken als vakantiewoning, is niet wenselijk. Deze woningen staan een groot deel van het jaar leeg. Daardoor is het minder goed leven in de dorpen en steden. We willen graag dat iedereen inwoner in Fryslân een passende woonplek kan vinden. We willen woningen bouwen zonder bestaande natuur te beschadigen.

Voor iedereen een woning met behoud van natuur

Onze samenleving gaat tot 2050 behoorlijk veranderen. We weten dat er meer ouderen en eenpersoonshuishoudens komen en minder jongeren en gezinnen. Dit vraagt ons om op een andere manier te kijken naar wonen. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat straks iedereen een geschikte woning heeft? En voorkomen dat straks allemaal gezinswoningen leeg komen te staan?

De provincie hield zich eerst alleen maar bezig met het voorkomen van het woningoverschot. Op initiatief van D66 Fryslân pakken we nu ook het woningtekort aan. De komende tijd gaan we nieuwe woningen bijbouwen en bestaande opknappen. Dat doen we op een manier die betaalbaar,

klimateutraal, klimateadaptief en circulair is. Ook moet er aandacht zijn voor flexibel en leeftijdsbestendig wonen.

We zetten daarbij maximaal in op bouwen binnen steden en dorpen. Uitbreiden, bouwen in de buitengebieden, is zo goed als voorbij. Bij nieuwe bebouwing laten we de natuur in de buitengebieden met rust. De natuur hebben we namelijk nodig voor andere opgaven.

Bij bestaande bebouwing die ernstig in verval is, wordt sneller gesloopt en opgebouwd dan opgeknapt. Materialen gaan we zoveel mogelijk opnieuw gebruiken. Waar het past, bouwen we vaker de hoogte in en helpen we gemeenten die dit in hun bouwplannen beschrijven. D66 Fryslân werkt samen met gemeenten en inwoners in vertrouwen. We geven ruimte aan initiatieven van onderop.

We maken afspraken met gemeenten over hoeveel woningen ze de komende periode mogen bouwen. We gebruiken daarvoor de Friese Woningmonitor als een richtlijn. Gemeenten mogen gemotiveerd afwijken van de voorspellingen uit de monitor. Gemeenten zijn namelijk beter op de hoogte van de ontwikkelingen in hun gebied dan de provincie.

In Fryslân hebben we ook veel cultureel historisch erfgoed. Bijvoorbeeld veel kerken en woonboerderijen die leeg staan. Cultureel historisch erfgoed wordt niet gesloopt, maar gaan we in ere herstellen. Het moet makkelijker worden om er een woonbestemming van te maken.

In Friese steden staan genoeg lege kantoorpanden, winkels en fabrieken. Dit soort panden willen ombouwen tot appartementen of andere woonruimtes. Dat schiet nu nog niet op.²⁰ Als Provincie stellen we geld beschikbaar. Gemeenten kunnen dan panden sneller ombouwen. Om dit goed te realiseren en juist dit soort plekken beschikbaar te stellen aan jongeren en starters is het belangrijk om voor deze doelgroep bij bouwprojecten minder hoge toegangseisen en regels in te stellen. Dat zou dan gelden voor bijvoorbeeld het ombouwen van bestaande gebouwen (waar nog geen woonbestemming op zit) en Tiny House projecten. Een alternatief is dat bij nieuwbouwprojecten altijd een vast percentage aan "betaalbare" woningen wordt gerealiseerd. Zo geven we jonge mensen een eerlijke kans op de toch al krappe woningmarkt.

In Fryslân hebben we ook te maken met beleggers. Zij kopen een tweede woning om het duur te verkopen of verhuren. Zo zijn er steeds minder passende woningen en komt de leefbaarheid in de dorpen onder druk te staan. Uiteindelijk is het aan gemeenten om hierin keuzes te maken. We gaan gemeenten aanmoedigen om te kiezen voor een zelfbewoningsplicht en opkoopbescherming.

- Inbreiding en bouwen in de hoogte maximaal stimuleren, zodat de natuur beschermd blijft.
- Initiatieven van onderop stimuleren en ruimte geven, zodat inwoners kunnen bijdragen aan hun woonomgeving.
- Zorgen voor een herstructureringsaanpak en -regeling. Hiermee worden oude woningen, cultureel historisch erfgoed, lege kantoorpanden, winkels en fabrieken omgebouwd tot nieuwe woningen.
- We onderzoeken de mogelijkheden van extra financiële ondersteuning vanuit de provincie voor jongeren, via de starterslening. Dit doen we samen met gemeenten.
- Provinciale gebouwen beschikbaar blijven stellen aan vluchtelingen, zodat we gemeenten helpen met opvang.
- Minder strenge eisen stellen aan bouwprojecten van jongeren. Zo wordt het makkelijker voor jongeren om een huis te krijgen.
- In gesprek met de gemeenten, zodat er in dorpen zoals Grou, Warten, Heeg, Lemmer en Langweer een zelfbewoningsplicht wordt ingevoerd. En in gesprek met de gemeente te kijken of in onze grootste steden (Leeuwarden, Sneek) gekeken kan worden naar ofwel een opkoopbescherming, ofwel een verhuurdersvergunning. Zodat zoveel mogelijk mensen een goede kans hebben op een woning en onze dorpen en steden leefbaar blijven.

Een gastvrij Fryslân

Veel binnenlandse en buitenlandse toeristen komen hier naar toe. Vooral in bepaalde periodes en bepaalde regio's. Dit zorgt soms voor overlast. Bijvoorbeeld in het verkeer en op straat. Voor de inwoners uit de omgeving is dit niet prettig. Een gebied dat afhangt van toerisme is hierdoor ook kwetsbaar. Dat moet anders.

Dit hoofdstuk gaat over toerisme.

De grenzen komen in zicht

Fryslân is de mooiste provincie van Nederland. We hebben daarom te maken met veel toeristen. Door corona hebben veel mensen uit andere provincies Fryslân ontdekt. D66 Fryslân is daar blij mee. Maar toerisme brengt ook uitdagingen met zich mee.

De meeste toeristen komen namelijk in de zomer. Sommige gebieden worden daardoor overstroomd door mensen. Denk bijvoorbeeld aan de Waddeneilanden waar het in de zomer erg druk is. Het zorgt bijvoorbeeld voor gevaarlijke situaties in het verkeer. Of voor meer rumoer op straat. Voor de inwoners uit de omgeving is dit niet altijd prettig.

Een gebied dat vooral afhangt van toerisme is ook kwetsbaar. De supermarkten, horeca en winkels draaien dan vooral als er veel toeristen zijn. Geld moet het hele jaar door worden verdiend. Maar toeristen zijn er niet het hele jaar. Voor jongeren zijn er niet veel verschillende banen. En vaak is het maar voor een deel van het jaar.

Er wordt ook veel ingezet op 'de kwaliteitstoerist'. De kwaliteitstoerist is iemand die past bij de kwaliteit van het gebied. Denk bijvoorbeeld aan een zeiler die te zeilen gaat op de Friese Meren. Een natuurliefhebber die naar de Waddeneilanden gaat. Of een cultuurliefhebber die naar allerlei musea en festivals bezoekt.

Het risico is dat we niet meer letten op de 'gewone toerist'. Dat we geen oog meer hebben voor andere vormen van toerisme. Bijvoorbeeld toeristen die 'gewoon op de camping staan'. Ook zij moeten zich welkom voelen.

Jaarrond (kwaliteits)toerisme, maar iedereen is welkom

D66 Fryslân wil in Fryslân niet alleen toeristen in de zomer en niet alleen op de Waddeneilanden en de Friese Meren. In plaats daarvan zijn toeristen er jaarrond en provinciebreed. Van het coulisselandschap van de Wâlden tot aan de weidse uitzichten van de Klaai. Van de bossen en de heide in de Stellingwerven, tot de glooiing en de kliffen in Gaasterlân. In elk seizoen en elke regio zijn er toeristen. Het aantal toeristen is niet behoorlijk toegenomen, maar wel beter gespreid. Dit is goed voor de leefbaarheid in de dorpen en steden.

In de toekomst draagt toerisme niet alleen bij aan de portemonnee van de Friezen. Het draagt bij aan de Brede Welvaart. Het zorgt ervoor dat de voorzieningen in de dorpen en steden blijven bestaan. Door het delen van het Friese verhaal creëren we meer begrip, waardering en fascinatie bij toeristen. Het zorgt ervoor dat toeristen blijven terugkomen. De gastvrijheidssector is circulair.

- We stimuleren jaarrond en provinciebreed toerisme. Denk bijvoorbeeld aan een co-financieringsfonds voor bedrijven en (culturele) instellingen in minder drukbezochte regio's. Gevuld met toeslag op toeristenbelasting van gemeentes in drukbezochte gebieden.
- We streven naar een verlengde en uniforme openingstijden voor de vaarrecreatie (bruggen, sluizen, jachthaven en pontjes)
- We streven naar meer overnachtingsplaatsen voor campers.

- We stimuleren kwaliteitstoerisme dat bijdraagt aan de Brede Welvaart in Fryslân.
- Onze inzet op toerisme mag niet leiden tot uitsluiting. Het mag er ook niet toe leiden dat de leefbaarheid van inwoners onder druk komt te staan.
- Onze ambitie is dat Fryslân voor 2030 behoort tot de top 15 van 'Green Destinations'.
- Stichting Merk Fryslân werkt samen met ondernemers, gemeenten en de provincie. Samen maken ze het merk Fryslân.
- Initiatieven zoals Arcadia Leeuwarden-Fryslân steunen we met geld. Dit soort initiatieven inspireren ons om na te denken over de toekomst. Over cultuur, onze omgeving, de maatschappij en duurzaamheid.

Ervoor zorgen dat iedereen op vakantie kan

Met de huidige inflatie wordt het leven duurder. Niet iedereen kan daardoor meer op vakantie. Ook al is het geen eerste levensbehoefte, een vakantie maakt wel gelukkig. We ontdekken nieuwe culturen en landschappen. En kunnen we alleen of samen met het gezin, partner of vrienden ontspannen.

De provincie heeft een aantal vakantiewoningen in Fryslân. De woningen zijn in eerste instantie voor medewerkers van de provincie. Zij kunnen dit voor een lage prijs huren. D66 Fryslân vindt dit niet passend. Wij willen dat gezinnen met een kleine portemonnee deze woningen ook kunnen huren. Dat moet kunnen voor een symbolisch bedrag.

- Samen met gemeenten, de Toerisme Alliantie Fryslân en ondernemers zorgen we ervoor dat kansarme gezinnen op vakantie kunnen. De huisjes van de provincie stellen we voor een symbolisch bedrag ter beschikking aan gezinnen met een kleine portemonnee in Fryslân.

Fryslân beleven: routes, producten en innovatie

Fryslân heeft veel verhalen te vertellen. Verhalen over het verleden, het heden en de toekomst. Bijvoorbeeld langs de Friese IJsselmeerkust. Verhalen over de strijd om Friese onafhankelijkheid. Om *leaver dea as slaef* te zijn. De vervallen havens en slangenpieten, die het verhaal vertellen van de glorie dagen van de Friese zeevaart. Het glooiende landschap van Gaasterlân, met haar bossen en kliffen. Dit maakt ons uniek en hier zijn we trots op.

Ons Friese landschap, met zijn oude kerken, terpen, dijken en archeologische vindplaatsen, vormt het levend toneel van ons heden en verleden. Daarom vindt D66 Fryslân dat we deze gebieden in de spotlights moeten zetten. Zodat ook deze plekken ontdekt worden door toeristen en lokale bewoners hier economische voordelen van kunnen hebben.

D66 Fryslân vindt dat we de verhalen niet alleen moeten vertellen. Mensen moeten deze verhalen kunnen beleven. Dat kan met innovatieve technieken, zoals *augmented* en *virtual reality*. Met *augmented* en *virtual reality* kan je dingen zien die er niet zijn. Bijvoorbeeld talloze schepen in een haven van vroeger. Of je ziet het huis van een bekende Fries van vroeger. D66 Fryslân wil dat de provincie samen met gemeenten investeert in innovatieve technieken. Zo kunnen we het verleden écht gaan beleven.

Verhalen van Fryslân moet je ook kunnen proeven. We willen dat Friese streekmerken en -producten gaan groeien. Dat agrarische bedrijven de mogelijkheid krijgen om hun deuren te openen voor toeristen. Met rondleidingen verkopen zij hun verse producten van het land. Op de menukaarten van Friese restaurants staan ambachtelijke gerechten en streekdelicatessen.

Om deze verhalen te beleven moeten routes goed bereikbaar zijn voor fietsers en wandelaars. Helaas zijn sommige routes dat nog niet. Langs de Friese IJsselmeerkust zijn er nog onveilige stukken. D66 Fryslân wil dat er veilige, cultureel erfgoedroutes komen voor fietsers en wandelaars. In het bijzonder willen we inzetten op een veilige route via Lemmer naar de Afsluitdijk.

- Samen met gemeenten investeren we in innovatieve technieken, zodat mensen het verleden van Fryslân kunnen beleven.
- We zetten in op veilige cultureel erfgoedroutes voor fietsers en wandelaars. In het bijzonder zetten we in op een route langs Lemmer naar de Afsluitdijk.
- We stimuleren kamperen en overnachten bij de Friese boer. Zo heeft de boer extra inkomsten.
- Er komen natuurinclusieve, openbare toiletten op provinciale parkeerplekken, paden en natuurgebieden.

Samen werken aan vertrouwen

We gaan anders samenwerken met onze inwoners en andere partijen om het vertrouwen te herstellen of te versterken. We kiezen voor een open bestuurscultuur. We kiezen voor een cultuur die open is, waar democratie meer is dan de helft plus één. We kiezen voor een open bestuur. Dat omkijkt naar mensen en verder kijkt dan morgen. Dat voor iedereen te begrijpen is en waar iedereen aan mee kan doen.

Dit hoofdstuk gaat over een open bestuur, participatie, samenwerking en financiën.

Vertrouwen

Nu neemt het vertrouwen van inwoners in de politiek af. Van iedere drie mensen denkt er nog maar één dat de overheid het goede doet voor de samenleving. Als mensen bijvoorbeeld met het hele dorp een windmolen willen plaatsen en het mag niet. Of als ze een leuk dorpsfeest willen organiseren en zo'n stapel papierwerk krijgen dat ze er geen zin meer in hebben. Of als de provincie iedere paar jaar weer met een nieuw verhaal komt voor de toekomst van het familiebedrijf. Zo mogen we niet met mensen omgaan. Het moet anders, bij de overheid en bij de politiek. Want anders verliezen we nog meer vertrouwen. Niet alleen in de overheid, maar ook in elkaar.

De politiek moet het eerlijke verhaal vertellen. Het moet niet gaan om het spelletje, maar om wat er op het spel staat. De politiek moet uit kunnen leggen waarom bepaalde keuzes worden gemaakt, mensen moeten worden meegenomen en de overheid moet voor iedereen te begrijpen zijn. Helaas is dat nu niet het geval. Daardoor begrijpen inwoners de keuzes van de overheid niet. Inwoners zijn het ook steeds vaker niet met elkaar eens. Het is niet erg om het oneens te zijn, het is wel erg als mensen niet meer met elkaar willen praten. Als degenen die het hardste schreeuwen en met de meest gevaarlijke demonstraties en uitspraken komen, de meeste aandacht krijgen.

Onze conclusie: Het moet anders. Zodat we weer met elkaar praten en naar elkaar luisteren. Dat gesprek is de basis om elkaar te begrijpen. En pas als we elkaar begrijpen kunnen we samenwerken aan een duurzame toekomst.

Open bestuur

D66 Fryslân kiest voor een open bestuurscultuur. We nemen geen beslissingen in dichte achterkamers met maar een paar partijen. Wij nemen beslissingen in het open gesprek voor het oog van iedereen die het wil zien. Open gesprekken met alle partijen en alle inwoners. Alleen zo komen we tot de beste oplossingen voor onze inwoners.

Vertrouwen in de toekomst betekent vertrouwen in elkaar. Vertrouwen in onze inwoners, onze bedrijven, onze experts. Daarom kiezen we voor een coalitieakkoord met daarin alleen de belangrijkste keuzes en onze visie voor de toekomst. Een akkoord met doelen, voorwaarden en toewijding. En bovenal met visie, ambitie en lef. Waar ruimte is voor vernieuwende oplossingen. Ook als deze van de oppositie komen en al helemaal als ze van inwoners komen.

D66-politici gaan op een nette manier met collega's om. Ze zetten alles op alles voor de inhoud, maar altijd met respect voor de ander. D66 Fryslân vindt dat Statenleden een voorbeeldfunctie hebben voor Friese inwoners. Als zij al niet praten en samenwerken, hoe kunnen we dat dan van onze inwoners verwachten?

De overheid is er voor haar inwoners. We moeten er daarom voor zorgen dat inwoners begrijpen waarom we sommige keuzes maken. Daarom moet de overheid communiceren in begrijpelijke taal. Voor inwoners moet het duidelijk zijn waar ze subsidies voor kunnen krijgen. Voordat we subsidieregelingen toevoegen, proberen we deze eerst onder te brengen bij een bestaande regeling.

- We kiezen voor een coalitieakkoord op hoofdlijnen.
- We moeten kunnen afwijken van het coalitieakkoord wanneer het coalitieakkoord niet meer voldoende is om maatschappelijke problemen op te lossen.
- Politici zijn mensen en mensen maken fouten. Een fout betekent wat ons betreft niet direct dat je moet opstappen. Dit voorkomt dat politici zich bij alles gaan verdedigen. D66 Fryslân vindt dat politici zich vanuit passie en beweging mogen inzetten voor de samenleving. Want alleen dan zijn politici beschikbaar om te luisteren en op te komen voor de inwoners van Fryslân. Het gaat om mensen en politiek is mensenwerk.
- Inwoners moeten de beslissingen van de overheid kunnen volgen en snappen. Daarom vindt D66 Fryslân dat de overheid in alle stukken richting de inwoner in begrijpelijke taal, op B1-niveau, moet communiceren. Dit moet zowel in het Fries als in het Nederlands. De overheid zoekt hierbij naar vernieuwende oplossingen en denkt aan duidelijke feitenplaatjes, filmpjes en begrijpelijke brieven. De provincie maakt gebruik van nieuwe en makkelijke manieren om de burger te bereiken. Denk bijvoorbeeld aan sociale media.
- Alle ambtenaren van de provincie gaan een schrijfcursus Begrijpelijke Taal volgen.
- Voordat we subsidieregelingen toevoegen, proberen we deze eerst onder te brengen bij een bestaande regeling.

Meedenken en meedoen

In Fryslân mag iedereen meedenken en meedoen. Dat kan zijn over een nieuwe skatebaan in de buurt. Of een nieuwe windmolen 20 kilometer verderop. Wij geloven in de kracht van onze inwoners. Als overheid moeten we naar hen luisteren. En serieus omgaan met hun ideeën. We vinden dat mensen die het meest te maken krijgen met een nieuwe ontwikkeling, bijvoorbeeld omdat ze er dichtbij wonen, het meest betrokken moeten worden.

Op ons initiatief kunnen Friezen sinds 2016 gebruik maken van het uitdaagrecht. Inwoners kunnen de overheid 'uitdagen'. Bijvoorbeeld omdat ze iets beter of goedkoper kunnen dan de overheid. Dit heeft geleid tot Natuer mei de mienskip, het grootste uitdaagproject in Nederland. D66 Fryslân wil inwoners nog meer invloed geven, ook door hun initiatieven in te brengen in de Staten. Zo is Fryslân met onze hulp sinds 2019 Regenboogprovincie. En komt er door onze inzet geld beschikbaar voor regenboogbeleid.

En ook hebben we ons ingezet voor mensen met weinig basisvaardigheden. Denk aan moeite met lezen, schrijven, rekenen en computeren. Op ons initiatief speelt de provincie sinds 2022 weer een rol in de aanpak van basisvaardigheden. Daar zijn we blij mee. Zo zorgen we ervoor dat iedereen in onze samenleving echt mee kan doen.

De komende jaren gaan we daarmee verder. D66 Fryslân wil inwoners een stem geven en niet alleen tijdens de verkiezingen eens in de 4 jaar. Via de website *Stim fan Fryslân* kunnen inwoners meedenken en meedoen over ontwikkelingen in Fryslân. Wij brengen dat nog een stap verder. Er komt wat ons betreft een *Stim fan Fryslân* app, die gekoppeld kan worden aan je DigiD. Inwoners kunnen dan de overheid makkelijk bereiken en op één plek met hun mening en vragen terecht, waarbij we ervoor zorgen dat de privacy beschermd wordt. En de overheid kan ook inwoners makkelijk bereiken, om bijvoorbeeld te vragen wat mensen ergens van vinden.

Inwoners hoeven niet na te denken over welke overheid bij de vraag hoort. Inwoners kunnen op een centraal punt gemakkelijk doorgeven wanneer er een bushalte of prullenbak in hun straat kapot is. En inwoners kunnen alle ideeën doorgeven die hun omgeving beter maken. Er zijn inwoners die niet goed om kunnen gaan met een telefoon of computer. We zorgen er daarom altijd voor dat er een plek is waar je naartoe kunt voor hulp. Of dat hulp bij je thuis komt.

Met de app kan de overheid inwoners betrekken bij een ontwikkeling in hun omgeving. D66 Fryslân wil alle inwoners betrekken bij ontwikkelingen in hun omgeving. Wie het het meeste ziet, voelt, ruikt of hoort, wordt het meest betrokken en denkt mee over hoe het plan eruit ziet. Mensen die er zelf

weinig last van hebben, kunnen ook altijd nog hun mening geven. Zo ontstaat er een ladder van de meeste naar de minste participatie.

Een voorbeeld: Stel er zijn plannen voor een nieuwe windmolen in het dorp. Jij woont dichtbij de plek waar de nieuwe windmolen moet komen. Dus hoor, voel en zie je de nieuwe windmolen meer dan iemand die ver weg woont. Jij hebt dus meer belang bij de nieuwe windmolen. Hoe meer belang je hebt, hoe hoger jouw plek op de ladder, hoe meer invloed je hebt. Als het gaat om projecten voor duurzame energie willen we dat mensen in de buurt meedelen in de winst.

Inwoners betrekken kost nu veel tijd. Dat komt omdat het niet duidelijk is welke en hoe inwoners mogen meedenken en -doen. Met onze aanpak wordt dat wel duidelijk, wie van de app gebruik maakt ziet gelijk hoe het ervoor staat met het proces en krijgt een melding bij nieuwe ontwikkelingen. Ontwikkelingen kunnen daarom sneller gaan, want doordat we meer samen met de inwoners doen hoeft er minder bezwaar te worden gemaakt.

Dan is het wel belangrijk dat gemeentes visie hebben op hoe ze inwoners willen betrekken. De provincie wil gemeentes nu vrij laten om hierover na te denken. Wij begrijpen die keuze. Maar we zien ook risico's. Als gemeentes geen aanpak maken, duren ontwikkelingen heel lang. Inwoners betalen dan vaak de prijs. Het kan ook leiden tot grote verschillen tussen gemeenten. Bijvoorbeeld als de ene gemeente een duidelijke visie heeft op het betrekken van inwoners en de andere niet, terwijl er een nieuw project komt op de grens van de gemeenten. Daarom helpen we gemeenten met het opstellen van een gezamenlijke participatievisie.

De komende jaren verandert onze samenleving. We krijgen steeds meer ouderen en steeds minder jongeren. Ouderen hebben meer politieke invloed dan jongeren. Bijvoorbeeld omdat ze vaker stemmen of omdat ze een groter netwerk hebben. D66 Fryslân vindt dat jongeren meer invloed moeten hebben dan dat nu het geval is. Want de keuzes die we maken, gaan over hun toekomst. Tegelijkertijd moeten we de stem van de ouderen ook meenemen. Het is belangrijk dat jong en oud in gesprek zijn met elkaar. We moeten van elkaar leren. Zo spelen ouderen op dit moment een belangrijke rol in het vrijwilligersleven. Zij kunnen jongeren aanmoedigen om het stokje van hen over te nemen.

- Iedereen mag meepraten en meedenken over ontwikkelingen in Fryslân. We betrekken inwoners bij ontwikkelingen in hun omgeving met de participatieladder en invloedsringen. Gemeentes gaan ook werken met deze aanpak.
- Er komt een *Stim fan Fryslân* app zodat iedereen kan meepraten en meebeslissen over plannen in Fryslân en hun omgeving.
- We stellen geld beschikbaar voor ideeën uit de mienskip. De mienskip beslist zelf waar het geld naar toe gaat met bijvoorbeeld een burgertop.
- We behouden het IMF om mienskipplannen te ondersteunen.
- Jongeren vanaf 16 jaar mogen stemmen als er een Fries Referendum gehouden wordt.
- Leefbaarheid is een kerntaak van de provincie Fryslân.
- We steunen organisaties die inwoners helpen om mee te kunnen doen, zoals COC Fryslân.
- Meer samenwerking tussen ondersteuningsorganisaties zoals Doarpswurk en Keunstwurk.
- Een Fries burgerberaad dat adviseert over provinciale onderwerpen.
- Duidelijke afspraken rondom nieuwe vormen van participatie zoals *Right to cooperate* en *Right to bid*.

Verder kijken dan de Skieding en de Afsluitdijk

Alleen ga je sneller, maar samen kom je verder. D66 gelooft in samenwerking met inwoners, experts, andere partijen en andere regio's. Fryslân is groot in haar cultuur maar klein in oppervlakte in de wereld. Als Fryslân zijn we onderdeel van een groter geheel daarom is een goede samenwerking met onze buurprovincies belangrijk. Samen kunnen we voor een sterke lobby zorgen richting Den Haag. Een lobby waarbij we hen overtuigen van de kansen en uitdagingen van het Noorden.

D66 doet mee in gemeentes, provincies, landelijk en in Europa. In Fryslân werken we goed samen met onze verschillende afdelingen. Dit zien we als groot voordeel vergeleken met lokale partijen. Wat wij belangrijk vinden voor Fryslân, brengen we in bij de landelijke en Europese politiek. Maar we kunnen ook snel informatie en ontwikkelingen van Den Haag naar Fryslân vertalen. D66 Fryslân komt in Den Haag op voor wat goed is voor Fryslân. Ook als dat niet helemaal op één lijn ligt met wat D66 landelijk belangrijk vindt.

De samenleving is complex geworden en daarmee oplossingen ook. D66 Fryslân staat voor duurzame en zoveel mogelijk simpele oplossingen. Voor complexere vraagstukken moeten we toegeven dat we de oplossing vaak niet alleen kunnen bedenken. Hierbij hebben we andere overheden nodig. D66 Fryslân vindt daarom dat we goed moeten samenwerken met de andere provincies, het Rijk en de gemeenten. Ook experts en inwoners moeten daarbij helpen.

- De provincie werkt volgens het subsidiariteitsbeginsel: decentraal wat kan, centraal wat moet. Waar het kan laten we taken over aan gemeenten, de private sector en inwoners.
- Bij Regiodeals steunt de provincie nu alle aanvragen. De provincie organiseert zo haar eigen concurrentie. D66 Fryslân ziet liever dat de provincie inzet op één aanvraag en die tot een succes maakt.
- We werken slim samen met gemeenten en Wetterskip Fryslân als het gaat om onze oevers en kustwerken.
- De provincie pakt haar regierol als gemeentelijke taken beter provinciaal of bovenlokaal kunnen worden aangepakt. Het liefst komt dit initiatief uit de gemeenten. Als provincie hoeven we hier niet op te wachten. Belangrijk is dat we onze keuzes goed uitleggen.
- Samenwerken met Friese, Noordelijke en andere overheden als het om problemen gaat die verder gaan dan de grenzen van Fryslân.
- Richting Europa lobbyen om in de komende vier jaar €260 miljoen naar Fryslân te halen.
- Bij het Samenwerkingsverband Noord Nederland (SNN) willen we een Friese lobbyist.

Gezonde portemonnee

Fryslân is een financieel gezonde provincie. Dat willen we zo houden. D66 Fryslân vindt dat de overheid er niet is om geld op de bank te zetten en te sparen. De overheid is er om maatschappelijke problemen op te lossen en te voorkomen.

In het verleden gebeurde het te vaak dat er te weinig geld werd uitgegeven voor een groot probleem. Daarmee werd het probleem niet opgelost. Of het geld werd niet goed besteed. D66 Fryslân is voor duurzame oplossingen. We begroten niet wat we kunnen uitgeven, maar wat we zouden moeten uitgeven. Zo lossen we problemen in één keer goed op. Juist nu moeten we in Fryslân investeren, juist nu bieden onze reserves daar ruimte voor.

De overheid moet een duidelijk financieel plan hebben. Er moet voldoende geld zijn om uit te geven voor niet verwachte problemen. Als we geld uitgeven, kijken we naar onze Brede Welvaart. Worden onze inwoners hierdoor gelukkiger? Worden ze gezonder? Wat zijn de gevolgen voor ons landschap en de natuur en draagt het bij aan een duurzame toekomst?

De provincie heeft veel geld in aandelen zitten. Wij willen bekijken of we delen van onze aandelen kunnen verkopen. Met dat geld willen we maatschappelijke problemen oplossen en onze plannen waarmaken. Want het eerlijke verhaal is dat verandering geld kost. En we willen, we moeten, veel veranderen om vandaag de wereld van morgen beter te maken.

Daarnaast gaan we uit van het principe: de vervuiler betaalt. Vervuilende auto's en motorfietsen zijn slecht voor het klimaat. Tot 2030 verhogen we daarom de motorrijtuigenbelasting. Dat extra geld investeren we in een duurzame toekomst. In 2030 verdwijnt de motorrijtuigenbelasting. De motorrijtuigbelasting vervangen we voor een ingezetenenheffing. Bij deze heffing houden we rekening met hoeveel iemand kan betalen. Ook willen we een vestigingsheffing. Bedrijven of

vestigingen die meer invloed hebben op de natuur zullen meer betalen. De opbrengsten investeren we in verduurzaming van bedrijven.²¹

Als D66 Fryslân zijn we ook voorstander van rekeningrijden, omdat daarmee de vervuiler betaalt. Maar Fryslân is een grote provincie waarbij veel inwoners wonen op het platteland. Zij zijn vaak afhankelijk van de auto. Als D66 gaan we onderzoeken wat de gevolgen zijn van rekeningrijden voor het Friese platteland. D66 wil een 'Fries bedrag' heffen. Waarbij we meenemen dat we lange(re) afstanden in Friesland moeten afleggen.

- Brede Welvaart als uitgangspunt nemen bij investeringen.
- Een sluitende meerjarenbegroting die niet alleen gebaseerd is op zero-based budgettering.²²
- We houden vooraf meer rekening met onverwachte uitgaven in de begroting, zodat we snel in kunnen grijpen. De toekomst van Fryslân wordt gemaakt door alle partijen in de Staten; niet alleen door een coalitie.
- In de periode tot 2030 verhogen we de motorrijtuigenbelasting. Opbrengsten investeren we in een duurzame toekomst.
- Overwegen om delen van het aandelenkapitaal te verkopen om maatschappelijke problemen op te lossen.
- Een ingezetenenheffing waarbij we kijken naar hoeveel iemand kan betalen.
- Een vestigingsheffing waarbij we kijken naar de invloed van het bedrijf op de natuur.
- Onderzoek doen naar de gevolgen van rekeningrijden voor Fryslân en het instellen van een Fries bedrag.

Fryslân: wat een rijkdom

We mogen onszelf echt in onze handen wrijven met de rijke cultuur die we hebben, met de talen die hier gesproken worden. De band tussen mensen, de Friese mienskip, wordt hier iedere dag gevoeld en geleefd. En tegelijkertijd houdt ons wereldbeeld niet op bij de Afsluitdijk of de Skieding. In Fryslân zijn we thuis, zijn we onszelf, maar ook altijd verbonden met anderen. Wat een rijkdom!

Dit hoofdstuk gaat over taal en cultuur.

Meer visie, lef en ambitie

Fryslân is uniek. Met een uniek landschap, maar ook met unieke talen en een unieke cultuur. Naast het Nederlands hebben we het Fries en streektalen en dialecten als het Stellingwerfs, Westerkwartiers, Bildts en het Liwwadders. Taal en cultuur geven kleur aan gevoel, het is de brug tussen onszelf en de ander.

We zijn trots. Op onze makers die te zien zijn op poppodia en in musea. Op onze Friese sporten zoals het skûtsjesilen, fierljeppen, Fries dammen, kaatsen en schaatsen. Op onze Friese Sutelaksjes waarbij kruiwagens vol Friese boeken langs de deuren gaan om Fries lezen te stimuleren. En op de mienskip, het gemeenschapsgevoel dat vroeger begon om de strijd tegen de zee aan te gaan, door terpen en dijken te bouwen. Die verbondenheid voelen we tot op de dag van vandaag. Omdat een eigen taal en cultuur een verrijking is van wat we delen met de rest van Nederland, Europa en de wereld.

Taal en cultuur maakt ons tot wie we zijn. Helaas staan de Friese taal en cultuur onder druk. De provincie en het Rijk schieten tekort. De provincie Fryslân ziet taal en cultuur namelijk te vaak niet als kerntaak. Daarom wil de provincie daarop bezuinigen. Ze willen minder geld voor het Fries in de openbare ruimte. Minder geld voor de bevordering van streektalen. Minder geld voor kleine kunstenaars en grote projecten zoals Leeuwarden-Fryslân 2028 en minder geld voor de topsport en Friese sporten.

Wij hebben ons daar altijd tegen verzet. En het Rijk wil het Fries wel beschermen en bevorderen, maar komt met meer mooie woorden dan daden. Als de rekening betaald moet worden, geeft het Rijk vaak niet thuis.

Neem bijvoorbeeld het Friese taalonderwijs. De boeken betaalt het Rijk, maar toch moeten de scholen hier een extra vak geven zonder extra geld. We hebben te weinig docenten die Friese les kunnen geven, waardoor nog steeds de meeste Friestalige Friezen hun eigen taal niet goed kunnen schrijven. Of kijk naar de rechtszaal, waar meer dan 70 jaar na Kneppelfreed nog steeds niet alle Friezen Fries mogen spreken. Of het schrijnende gebrek aan journalisten die Fries kunnen schrijven. Ons taal- en cultuurbeleid begint met de conclusie: het moet anders. Wat we nodig hebben voor de toekomst is visie, lef en ambitie.

Taal en cultuur verbinden ons. Verbinding die hard nodig is in een tijd van verregaande polarisatie, waarin de kloven steeds groter worden. Op Taal en Cultuur gaan we niet bezuinigen. Maar er juist in investeren. D66 Fryslân staat voor een ambitieus taal- en cultuurbeleid. Juist in Fryslân is daar een grote rol weggelegd voor de provincie. Niet om mensen een bepaalde taal en cultuur op te leggen, of om het met regels af te dwingen. Maar om de liefde voor taal en cultuur in mensen aan te wakkeren. Zodat makers kunnen maken en iedereen vrij is om zichtbaar zichzelf te zijn.

Voor de toekomst van het Fries moet de ambitie omhoog

Voor de meerderheid van de Friezen is het Fries de moedertaal. Toch hebben veel mensen moeite om het goed te kunnen lezen en schrijven.²³ Dat moet beter. In 2040 willen we dat alle Friezen met het Fries als moedertaal de taal goed kunnen lezen en schrijven.

Daarvoor moeten het Rijk en de provincie er een flinke stap bij zetten. De nieuwe bestuursafpraak voor onze tweede Rijkstaal moet de meest ambitieuze ooit worden. Met een visie op de toekomst. Voor de rechtspraak, het onderwijs, de media, cultuur, wetenschap en de overheid. Want Friezen moeten in de rechtszaal hun moedertaal kunnen spreken. Friestalige kinderen hebben recht op Fries onderwijs. Journalisten moeten ook in het Fries nieuws kunnen maken. Culturele organisaties als Tresoar mogen we niet kwijtraken. Er moet een nieuwe hoogleraar Fries komen. En bij de overheid moet je in je moedertaal terecht kunnen.

Het mag niet zo zijn dat alleen de provincie een visie heeft op de Friese taal. Volgens de wet hebben het Rijk en de provincie samen een verantwoordelijkheid en zorgplicht voor de Friese taal. Daarom moeten ze ook beide een visie hebben, beide financieel bijdragen en beide meewerken aan de uitvoering, ieder vanuit hun eigen rol.

Fryslân is een tweetalige provincie waar het Fries en Nederlands een gelijkwaardige positie hebben. Mensen vinden het fijn om in hun eigen moedertaal te worden geholpen, bijvoorbeeld in de zorg, bij de overheid of bij de politie. Daarom willen we met cursussen en al tijdens de opleiding ervoor zorgen dat medewerkers tenminste het Fries kunnen verstaan. Verder willen we dat het voor de overheid en organisaties ook makkelijk wordt om begrijpelijk Fries te schrijven, met herkenbare woorden en korte zinnen. Dat kan al voor het Nederlands en we willen dat de provincie samen met de Fryske Akademy, Afûk en andere organisaties Friese richtlijnen ontwikkelt. Ook willen we dat er een instrument komt waarmee de Friese teksten en woorden omgezet kunnen worden in begrijpelijke taal.

De toekomst begint bij goed onderwijs. Van peuter tot promovendus. Er is een groot tekort aan leraren die de Friese taal niet alleen beheersen, maar er ook les in kunnen geven. D66 Fryslân is ervan overtuigd dat innovatie ons daarbij gaat helpen. Nu al zijn er digitale lesmethodes ontwikkeld voor de basisschool en middelbare school, Spoar8 en Searje36. We willen dat de Friese instellingen, zoals Mercator, de Afûk en de Fryske Akademy samen met programmamakers, taalwetenschappers en onderwijsexperts hier werken aan de toekomst van het taalonderwijs. En niet alleen hier, maar samen met andere minderheidstalen in Europa. Voor de minderheidstalen is de noodzaak voor innovatie het hoogst. Wat we leren in dat onderzoek kunnen we daarna ook toepassen bij andere talen. Hierbij willen we specifiek kijken naar hoe leerlingen het beste en snelste een taal kunnen leren en welke rol kunstmatige intelligentie en *Deep Learning* kunnen spelen in het taalonderwijs. Zo krijgen we een lesmethode die zich aanpast op de leerling, met de beste vorm van de opdrachten en altijd de juiste uitdaging. Het gaat er immers niet om of de leerling in het systeem past, maar of het systeem zich aan de leerling aanpast, zodat zij kunnen leren en groeien.

Voor andere gebruikers van het Fries is de Friese vertaler *Frysker* een hele stap vooruit. De verdere integratie van *Deep Learning*, zoals we ook zien bij DeepL, zou het mogelijk moeten maken grote stukken tekst zonder fouten om te zetten in de goede context. We willen dat de provincie dit samen met de Afûk, Fryske Akademy en andere organisaties verder ontwikkelt.

- In 2040 kunnen alle Friezen met het Fries als moedertaal goed Fries lezen en schrijven.
- Samen met andere Europese minderheidstalen en onze kennisinstellingen werken we vanuit Fryslân aan de toekomst van het taalonderwijs.
- We stimuleren de innovatie van digitale vertaalmiddelen voor de Friese taal.
- De volgende BFTK wordt de meest ambitieuze ooit, waarbij het Rijk net zoveel verantwoordelijkheid neemt als de provincie.
- We stellen samen met werkgevers cursussen van de Afûk beschikbaar voor het Fries. Zo kunnen mensen geholpen worden in hun eigen moedertaal op de momenten dat het er echt toe doet, zoals in de zorg, bij de overheid en bij de politie.

- Er komen samen met de Afûk en Fryske Akademy richtlijnen voor begrijpelijke taal in het Fries en een online tool om teksten begrijpelijker te maken.
- We investeren in Fries in de openbare ruimte, zodat meertaligheid de norm wordt. Of het nou gaat om het gemeentehuis, ziekenhuis of op straat, het Fries wordt vanzelfsprekend naast het Nederlands.
- In de streektaalgebieden waar weinig Fries wordt gesproken, investeren we in onderwijs in de streektalen.
- Op alle middelbare scholen wordt het Fries een keuzevak voor het eindexamen. Uitgangspunt is het recht om het Fries te kiezen. Leerlingen die dat willen, moeten dat altijd kunnen doen. Waar de groep klein is, wordt samenwerking gezocht met andere scholen of een hybride vorm van onderwijs aangeboden.
- De Fryske Akademy blijft verbonden aan de KNAW, Tresoor blijft steun krijgen van de provincie en het Rijk.
- We investeren in sutelaksjes en initiatieven als 'Boeken fan Fryslân', om meer mensen aan het lezen te krijgen.
- Onderwijsinspecteurs die in Fryslân werken, en dus toezicht moeten houden op het Fries, kunnen het Fries op zijn minst lezen en verstaan.
- Organisaties die subsidie krijgen, stimuleren we om het Fries te gebruiken.

Investeer in cultuur en sport

In Fryslân vieren we de diversiteit van onze inwoners. Zo geven we o.a. inhoud aan de Regenboogprovincie door het subsidiëren van organisaties die zich inzetten op het gebied van (maatschappelijke) voorlichting, tegengaan van discriminatie of onderzoek uitvoeren. Samen met de andere Friese overheden geven we invulling aan inclusiebeleid en ondersteunen dit financieel.

D66 Fryslân wil cultuur in Fryslân versterken. Dat doen we door meer Friezen kennis te laten maken met kunst en cultuur, van jongs af aan. De provincie heeft nu afspraken gemaakt met gemeenten op het gebied van muziek. D66 Fryslân wil dat er ook afspraken komen voor dans, toneel, beeldende kunst en de Friese sporten. Zo wordt er meer kunst- en cultuur gemaakt in Fryslân, ook als kinderen het thuis niet meekrijgen. Jong geleerd is oud gedaan. Zodat in de toekomst iedereen geïnspireerd raakt in de Friese theaters, poppodia en musea.

D66 wil ervoor zorgen dat cultuur en kunst toegankelijk zijn voor iedereen. Het is het belangrijk dat de provincie aan de ene kant zorgt voor een stevige basis, waarin de grote culturele ondernemingen van onze provincie een plek hebben, maar aan de andere kant ook flexibele ruimte en stimulering biedt aan kleinere en meer incidentele initiatieven.

Voordat we daar zijn, zullen we de kunst- en cultuursector moeten blijven steunen. De sector heeft tijdens corona twee jaar geen activiteiten kunnen ondernemen. De sector is nu weer open, maar het is niet makkelijk. Het geld om er weer bovenop te komen, loopt nog maar tot 2024. Dat is te kort. D66 Fryslân wil het budget met minimaal twee jaar verlengen en de ticketrisicoregeling voor LF2028 verlengen. De sector heeft dan echt de kans om zich te bewijzen. Wij vinden het niet kunnen dat de provincie eerst met een goede cultuurvisie komt (Nij Poadium), dan miljoenen steekt in het behoud van de sector tijdens corona en vervolgens de stekker eruit trekt.

De afgelopen jaren wilde de provincie graag ruimte geven aan nieuwe initiatieven. Maar er kwam niet meer ruimte in het budget. Daardoor was er erg veel concurrentie. Belangrijke instellingen kregen daardoor minder geld. Voor de komende periode wil D66 Fryslân dat budget vergroten. Zo komen er nieuwe initiatieven. Uiteraard blijven we investeren in kerninstellingen zoals Keunstwurk, Tryater, Fries Museum en Fries Natuurmuseum.

- Samen met gemeenten en basisscholen sluiten we convenanten en komt er een fonds, zodat iedereen overal in aanraking komt met muziek, dans, toneel, beeldende kunst en de Friese sporten.

- Het structureel ondersteunen van de sporten die belangrijk zijn voor de Friese cultuur, zoals skûtsjesilen, keatsen, fierljeppen, (school)schaatsen in onze mooie schaatstempels Thialf en de Elfstedenhal en bij een strenge winter bij al onze ijsverenigingen. Het daagt kinderen uit zich gezond in te spannen, het vergroot de saamhorigheid en het draagt bij aan onze sportcultuurhistorie.
- Nij Poadium wordt tot en met 2026 verlengd en er komt eerst een nieuwe visie voordat de oude visie afloopt. Het budget wordt ook verruimd zodat nieuwe initiatieven kunnen toetreden.
- We verlengen de ticketrisicoregeling voor LF2028.
- Samen met de Vereniging Friese Gemeenten starten we een culturele samenwerkingsagenda voor de toekomst van de Friese cultuursector.

Erfgoed en monumentenzorg

De provincie is rijk aan cultureel erfgoed en monumenten. Vervallen cultureel erfgoed en monumenten gaan we in ere herstellen. De provincie moet zuinig omgaan met monumentale panden in provinciaal bezit. Tegelijkertijd willen we ons erfgoed ook laten zien en delen. Dat betekent dat de provincie ook open moet staan voor initiatieven die gebruik willen maken van de monumentale panden, zodat het onderhoud ook betaald kan worden. We steunen daarnaast de musea en culturele instellingen die ons cultureel erfgoed behouden.

- Vervallen cultureel erfgoed en monumenten gaan we in ere herstellen. We steunen musea en stichtingen die ons cultureel erfgoed behouden en laten zien.

¹ KNMI. (n.d.). *KNMI - Gezondheid*. Retrieved October 31, 2022, via <https://www.knmi.nl/producten-en-diensten/gezondheid>

² Provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân, Kennis voor klimaat, Vereniging van Friese Gemeenten, & Royal HaskoningDHV. (2020). *Factsheets Veenweidevisie Fryslân*. <https://www.veenweidefryslan.frl/uploads/over-ons/factsheets-veenweide-22042014-1-p.1-10.pdf>

³ Hammingh, P., Van Soest, H., Daniels, B., Koutstaal, P., & Menkveld, M. (2022). *Klimaat- en energieverkenning 2022* (No. 4838). Planbureau voor de Leefomgeving.

⁴ Provincie Fryslân. (2021). *Energieprogramma Fryslân 2022-2025: Hoe laadt Fryslân zich op voor de toekomst?*

⁵ Het huidige budget van de Provincie Fryslân voor de periode 2022 t/m 2025 is zo'n €5,7 mln. Zie Provincie Fryslân. (2021, p. 27). *Energieprogramma Fryslân 2022-2025: Hoe laadt Fryslân zich op voor de toekomst?*

⁶ Provincie Fryslân. (2021). *Energieprogramma Fryslân 2022-2025: Hoe laadt Fryslân zich op voor de toekomst?*

⁷ Mulder, P., Longa, F., & Straver, K. (2021). De feiten over energiearmoede in Nederland: Inzicht op nationaal en lokaal niveau. <https://www.tno.nl/nl/newsroom/2021/09/tno-brengt-energiearmoede-gedetailleerd/>

⁸ HIER opgewekt. (2022). *Lokale energiemonitor 2021*. HIER en RVO. https://www.hieropgewekt.nl/uploads/inline/Lokale%20Energie%20Monitor%202021_def_digitaal.pdf

⁹ Over het algemeen kan groengas ingezet worden voor de verwarming van woningen, voor de industrie en voor de transportsector. Groengas uit bijvoorbeeld rioolslib, dat niet voor iet anders gebruik kan worden, kan een bijdrage leveren aan de energietransitie. De omgeving mag niet last hebben van (geur)overlast. D66 wil geen grootschalige biovergisters als er geen draagvlak bestaat onder omwonenden en mest of andere organische stoffen van ver moeten komen. Groengas uit mestvergisting is geen oplossing voor het mestprobleem in Nederland.

¹⁰ Kabinet Rutte IV heeft de ambitie om twee nieuwe kerncentrales te faciliteren en heeft daarvoor drie locaties aangewezen, namelijk Borssele, Maasvlakte en Eemshaven. Geschikte locaties zijn locaties aan zee én waar hoogspanningskabels lopen (380 KV). Voor Fryslân is dit niet het geval. Daarom komt kernsplitsing niet terug in het programma. Kernfusie wordt op dit moment ontwikkeld, in de toekomst kan dat wel een optie zijn, maar blijft het onwaarschijnlijk dat het in Fryslân wordt opgewekt.

-
- ¹¹ RIVM, TNO, GGD Amsterdam & Universiteit Utrecht. (2022). *Samenwerking Houtrookonderzoek*. Geraadpleegd op 11 januari 2023, van <https://www.rivm.nl/houtrook/samenwerking-houtrookonderzoek>.
- ¹² De Wet Inrichting Landelijk Gebied oftewel WILG is onder andere een instrument waarmee de provincie doelen kan realiseren bij de inrichting van een gebied. Door de WILG in te zetten kan de provincie grondeigenaren verplichten om gronden te ruilen. Zie ook <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/natuurwetten-en-regelgeving/nederlandse-wetten-en-regelingen/wet-inrichting-landelijk-gebied/>.
- ¹³ Fries Sociaal Planbureau. (2020, January 8). *De Friese paradox: eerste verklaringen*. <https://www.fsp.nl/publicaties/de-friese-paradox-eerste-verklaringen/>
- ¹⁴ UWV. (n.d.). *Dashboard Vacaturemarkt*. Retrieved November 14, 2022, from <https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/dashboards/vacaturemarkt?regio=Friesland>
- ¹⁵ Smid, R. (2022, November 3). Er verdwijnen de komende jaren 30.000 mensen van de arbeidsmarkt in Friesland en er komen veel minder terug. Hoe zit dat? *Leeuwarder Courant*. <https://lc.nl/economie/Er-verdwijnen-door-vergrijzing-30.000-mensen-van-de-arbeidsmarkt.-En-er-komen-veel-minder-terug-28023716.html>
- ¹⁶ Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T., & Los, B. (2021). *De Stand van het Noorden*. (2 ed.) Rijksuniversiteit Groningen.
- ¹⁸ Provincie Fryslân. (2020). *Beleidsnota Economie: Ondernemend Fryslân, samen naar een brede welvaart 2021-2025*.
- ¹⁹ Moerman, S. (2022, juli 15). *Beschikbaarheid en betaalbaarheid van woningen in Fryslân*. Fries Sociaal Planbureau. <https://www.fsp.nl/monitoren/wonen/>
- ²⁰ Heslen, L., Heringa, A., Goedhuys, M., & Van der Wal, E. (2022). *Transformaties in de woningvoorraad 2021*. Centraal Bureau voor Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2022/transformaties-in-de-woningvoorraad-2021>
- ²¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2021). *Herziening provinciaal belastinggebied*.
- ²² Zero-based budgettering (ZBB) is een manier om je begroting op te stellen. Met ZBB moet je alle uitgaven vanaf 'nul' verantwoorden, terwijl vaak een begroting wordt gemaakt door te beginnen met het vorige budget en dat indien nodig aan te passen. De provincie Fryslân wil haar begroting opstellen aan de hand van ZBB. Dit betekent dat we alleen de wettelijke kerntaken begroten. D66 is daarop tegen omdat er dan moet worden bezuinigd op de Friese economie, taal, cultuur en samenleving.
- ²³ Provincie Fryslân. (2020). *De Fryske Taalatlas 2020: De Friese taal in beeld*. <https://friesland.databank.nl/report/Taalatlas%202020%20%28Nederlands%29.pdf>